

ДРУЖЕСТВО НА ПСИХОЛОЗИТЕ
В БЪЛГАРИЯ

24

ПСИХОЛОГИЯ

Психология

A 15296

1974

№ 1-4

1.1

София

изд.

2
1974

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Ф. ГЕНОВ — Преустройството на идеологическия фронт и психологията	65
2. А.С. ПЕТКОВ—Оценъчно-мотивационното отношение на личността към обществената среда и към своята дейност	77
3. ИВ. СЛАНИКОВ — Психологически основи на религиозното мислене .	87
4. Н. ПОПОВ, Л. ЙОРГОВА — Изменения в психическата умора на работничи- ки-сортировачки след физически уп- ражнения	97
5. А. БОБЕВ, За психологическата оценка на труда в текстилната промишленост	106
6. Е. ИВАНОВА, Д. МУМДЖИЕВА, Ж. КОЛЕВ — Медико-психологични про- учвания при болни с парализия	112
7. ЦВ. АСЕНОВ — За генезиса на „ма- гическото“ число седем плюс или минус две“ в обема на краткотрайната па- мет	118
8. Е. А. МИЛЯРЯН — За психологиче- ския подбор и възпитаване на орга- низатори	123

PSYCHOLOGY

Published by the Bulgarian
Psychological Society
Sofia, V. Levski Stadium

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

акад. С. Гановски — главен редактор
член-кореспондент проф. Г. Пиръев — зам.-главен редактор, проф. В. Манова,
А. Петков, Тр. Трифонов, Хр. Костадинчев, отговорен секретар — д-р на психоло-
гическите науки Ф. Генов

Редакция: София, стадион „В. Левски“

Дадена за набор на 25. V. 1974 г.

Подписана за печат на 18. VII. 1974 г.

Печатница на БЗНС — София, пор. 57

ПСИХОЛОГИЯ

ОРГАН НА ДРУЖЕСТВОТО НА ПСИХОЛОЗИТЕ
В БЪЛГАРИЯ

Година II.

1974

Брой 2

ПРЕУСТРОИСТВОТО НА ИДЕОЛОГИЧЕСКИЯ ФРОНТ И ПСИХОЛОГИЯТА

Ф. ГЕНОВ — доктор на психологическите науки

Февруарският пленум продължи линията на Юлския, на Априлския (по селското стопанство) и на Декемврийския пленум и отдели внимание в много по-голяма степен на психологическите аспекти на идеологическия фронт. На психологическите науки партията поставя важни и отговорни задачи за по-нататъшното подобряване на идеологическото въздействие и възпитанието на социалистическия труженик. Беше изтъкнато, че както във възпитателната работа, така и в идеологическото въздействие трябва да се отчитат социално-психологическите особености на различните социални групи, да се овладеят социално-психологическите механизми на идеологическото въздействие. В този смисъл решенията на Февруарския пленум представляват богата и конкретна програма за развитие и действие на психологическата мисъл и практика у нас. Пленумът отреди важно място на психологическата наука и на психолозите в решаването на основните задачи в строителството на развитото социалистическо общество.

Всичко това налага тези решения да се изучат най- внимателно и да се разработи програма за тяхното изпълнение. В настоящата статия ще се спрем само на някои от основните проблеми, които пленумът поставил за преустройството на идеологическия фронт и произтичащите от тях задачи пред психологическите науки у нас.

ЗА ФОРМИРАНЕ ЛИЧНОСТТА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ ТРУЖЕНИК

Една от основните задачи при построяването на социалистическото общество е „по-нататъшното изграждане на новия човек — строител на социализма“¹. „Комунистическото възпитание на народа — заяви другарят Тодор Живков пред X конгрес на БКП — е неразрывно

¹ Програма на БКП, Партиздат, 1971 г., с. 75.

свързано с изграждането на социалистическото общество, е неотделимо от движението ни към комунизъм. Възпитанието на новия човек в учението, в труда и обществения живот трябва да бъде неотделима задача и постоянна грижа не само на идеологическия фронт, но и на стопанския, на държавните органи, на цялата наша общественост.¹ Затова Февруарският пленум акцентира своето внимание на първо място върху изменението на подхода във възпитателната дейност, като се отчита по-пълно въздействието на обществената среда. Марксистската постановка, че битието определя съзнанието, че психиката на човека е детерминирана от средата и преди всичко от неговата социална практика е била и си остава основно педагогическо изискване при формиране на личността. Не трябва обаче да се разчита на стихийното въздействие на социалната среда, а да се организира използването на нейните положителни процеси, неутрализиране или компенсиране на възникващите отрицателни процеси при формиране на социалистическата личност.

Социалистическият труженик, въоръжен с марксистко-ленинската идеология, е основна, съзнателна, решаваща и градивна сила не само на сегашното социалистическо, но и на бъдещото комунистическо общество. Като познава законите на общественото развитие, той строи не само новото социалистическо общество, но съзнателно изгражда своята личност.

Личността на труженика в социалистическите страни – това е еталонът, към който се стремят, за който мечтаят тружениците и прогресивните хора от целия свят. Социалистическа личност е възможно да се формира обаче само в общество със социалистически производствени отношения. Нейното формиране представлява целенасочен, планиран и организиран процес на въздействие под ръководство на комунистическата партия.

Пленумът щосочи и някой от най-характерните черти, които следва да притежава социалистическата личност.

За да се установят качествата на личността на социалистическия труженик от голямо значение са разработките на др. Т. Живков в доклада му пред Декемврийския пленум на ЦК на БКП и в речта му пред срещата с орденоносците и първенците през м. април 1974 г. Тези и редица други партийни документи, както и постиженията на педагогическата и психологическата наука в СССР, у нас и в другите социалистически страни задължават да се създаде единна стройна система за най-необходимите качества на личността на социалистическия труженик. Това налага още по-активното участие на българските психолози в изследванията, които ще се проведат под ръководството на научната група на БАН с научен ръководител акад. Сава Гановски за изследване качествата на социалистическата личност у нас. При изследване на тези качества би следвало да се имат предвид трите основни функции на личността в социалистическото общество – труда, обществена и лична.

¹ Т. Живков — Доклад пред X конгрес на БКП, С., 1971 г., стр. 163.

ЗА ПО-ГОЛЯМА ДЕЙСТВЕНОСТ И ЕФЕКТИВНОСТ НА МЕХАНИЗМИТЕ, ЧРЕЗ КОИТО СЕ ОСЪЩЕСТВЯВА ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО НА ИДЕОЛОГИЧЕСКОТО ВЪЗПИТАНИЕ С ОБЩЕСТВЕНАТА СРЕДА

Обществената среда представлява сложна съвкупност от явления, лейности и отношения, които обхващат обществото като цялостен организъм – материалното производство, социалното управление, духовният живот, комуникациите и възпроизведството на човека. Тази среда като съвкупност въздействува върху формиране качествата на човека. Тя определя и онази идейна и психологическа атмосфера, при която човек работи, учи се и живее. Различните компоненти на социалната среда въздействуват върху психиката на човека. Те или помагат, или пречат да се формира социалистическа психика и съзнание у човека. Ето защо от разкриването на механизмите на въздействие на отделните компоненти върху психиката на труженика зависи до голяма степен ефективността на въздействие на тези компоненти върху формирането на социалистическата личност. Необходимо е и психологозите и особено психологите от социалната, от психологията на управлението, на политическата дейност, на комуникациите, педагогическата и др. да разработят психологическите аспекти на отделните компоненти на макро- и микрообществената среда, свързани с възпитанието на социалистическата личност. Особено голямо значение има разработването на тези аспекти по отношение на предприятието и учебното заведение, отделните обществени организации, селището с неговите комунално-битови услуги, на местата за спорт, отдих и развлечение, на семейството и приятелските кръгове.

Социално-психологическите изследвания установиха голямото възпитателно въздействие, което посочените компоненти на обществената среда упражняват. Наши изследвания в областта на търговията, услугите и транспорта показваха колко голяма е ролята на труженниците в тях за възпитанието у гражданите на култура в отношенията, на политическо съзнание и обществена дисциплина. От друга страна, на тази своя възпитателна и политическа функция работниците от обслужващата сфера не обръщат достатъчно внимание. Необходимо е целенасочено управление на въздействие върху личността на всички компоненти на макро- и микросредата. Без единопосочност на въздействието на тези компоненти със специфичните им средства не е възможно да се повишава ефективността на възпитателното въздействие на обществената среда. Необходимо е научните работници в областта на педагогическата психология, на бита и търговията, на психологията на управлението да проведат изследвания, за да разкрият особеностите на въздействие върху човека на различните компоненти на обществената среда и за формиране у него на знания, навици, умения и поведенчески реакции. Следва да се установят и психологическите особености на средствата за въздействие на отделните компоненти на обществената среда, за да се получи по-голям възпитателен ефект за формиране на необходимите качества на личността на социалистическия труженик.

Трябва да се изследват и отрицателните въздействия на някои от процесите и явленията в отделните компоненти на обществената среда, за да може да се вземат своевременно мерки и да се неутрализират.

зират последиците от това въздействие. Защото обществената среда „съдържа и някои елементи на незрелост“ (стр. 32). Освен това калинче са отживелици от прояви на буржоазно влияние, а също и влияние на идеологическата диверсия на имперализма. Ако не се усъвършенствуват всички компоненти както на макро-, така и на микрообществената среда, с оглед да се формират качествата на социалистическа личност, то несъмнено полезната дейност на един ще се разрушава от други. Ето защо Февруарският пленум обрна внимание върху необходимостта да се разглежда ролята на обществената среда като комплекс, без да се подценява който и да е от неговите компоненти.

ЗА ПОВИШАВАНЕ РОЛЯТА НА ТРУДОВИЯ КОЛЕКТИВ ВЪВ ВЪЗПИТАНИЕТО НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ ТРУЖЕНИК

На ролята на трудовия колектив спря своето внимание другарят Тодор Живков в доклада си пред Декемврийския пленум на ЦК на БКП. Той посочи, че една от трите основни функции на трудовия колектив е възпитателната. От всички страни на възпитанието на личността несъмнено най-важната, която се формира в колектива, е трудовото възпитание. Затова в доклада си пред Февруарския пленум др. Ал. Лилов посочи, че „централен проблем на идеологическата работа в производствения колектив е трудовото възпитание“¹.

ТРУДОВОТО ВЪЗПИТАНИЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ЛИЧНОСТ

Необходимостта от подобряване трудовото възпитание на социалистическата личност още повече се засилва от изискванията на научно-техническия прогрес към съдържанието и формата на труда.

От най-ранна възраст трябва да се формират и развиват у човека такива качества, като любов към труда и избраната професия, социалистическо отношение към опазване и увеличаване на обществената собственост; висока професионална квалификация и майсторство, съзнателно и творческо отношение към възложената работа, организираност и дисциплинираност, любознательност, интерес към науката и техниката.

Пред трудовата, социалната, пред психологията на управление и другите клонове на приложната психология стои задачата да се изследват мотивите за труд в различните професии или обществено-полезни дейности, за да се формират социалистически нравствени мотиви.

Във връзка с любовта към труда и професионалната подготовка, пленумът поставил задачата да се изгради система за професионална ориентация на младежката, която да се опира върху солидни научни изследвания за действителните нужди на страната от кадри със съответна специалност и квалификация и за наклонностите и дарованията на младежите и девойките.

Оттук произтича задачата ръководството на Дружеството на психологите в България съвместно с Министерството на просветата,

¹ Ал. Лилов — Доклад пред Февруарския пленум на ЦК на БКП.

Министерство на труда и социалните трижи, на ЦК на ДКМС и на ЦС на Българските професионални съюзи да обсъдят досегашната научна и практическа дейност и да набележат мерки за нейното подобряване.

За усъвършенстване възпитателното въздействие на трудовия колектив от голямо значение е социално-психологическият климат в него. Още Декемврийският пленум постави с целата острота въпроса за подобряване на социално-психологическия климат в трудовите колективи. Това е изключително важно условие и за правилно идеологическо въздействие.

Наши изследвания показваха, че производителността на труда, здравето и удовлетвореността от работата на тружениците се обуславят от социално-психологическия климат в съответния трудов колектив.

Всичко това налага научните работници и особено работещите в социалната психология, психологията на труда, педагогическата психология и психологията на управлението, както и в другите клонове на приложната психология да увеличат изследванията за установяване ролята и въздействието на отделните фактори върху социално-психологическия климат в трудовите и учебните колективи. Следва да се установи зависимостта между трудовата, учебната и обществената активност и степента на социално-психологическия климат. Необходимо е да се съдействува за по-нататъшното усъвършенстване на взаимоотношенията в колективите както между отделните изпълнители, така и с ръководителите.

Проблемите за подобряване на социално-психологическия климат се отнасят не само до трудовия колектив, но и до учебния, научния, военнишкия, партийния, профсъюзния, комсомолския, физкултурния и други. Те се отнасят и до онази сфера на отношения, в която влиза човек с тружениците от обществената среда. Този климат също влияе върху настроението и възпитанието на личността при социализма. Ето защо по тези проблеми могат да намерят място научните изследвания в областта на психологията, на търговията, комуникациите, медицинската, юридическата и останалите клонове на психологическите науки, които разглеждат въпросите на взаимоотношенията между гражданина и тружениците в обслужващата сфера. Голямо значение за личността има и социално-психологическият климат в семейството, в квартала или в селището по местоживееще и т. н.

От решаващо значение за социално-психологическия климат са взаимоотношенията между хората. Изследванията, а и практиката показваха, че където има установени норми, задължителни за всички членове на даден колектив, където тези норми се спазват, там има добър психологически климат и обратно. Една от характерните особености на нашето общество са новите начинания в много трудови колективи за изработване на кодекси на социалистическите взаимоотношения. Това е добър пример за усъвършенстване на тези взаимоотношения, за подобряване на социално-психологическата атмосфера в колективите. Създаването на кодекси за регулиране взаимоотношенията в обществената среда и останалите взаимоотношения е правилен път за усъвършенстване на психологическата атмосфера в обществото като цяло.

Усъвършенстването на обществената среда и нейното положително въздействие е съзнателен, планов и организиран процес. Той се извършва под ръководството на БКП и с активното участие на самите труженици.

ПАРТИЙНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ — ОРГАНИЗИРАЩ ФАКТОР НА ТРУДОВИЯ КОЛЕКТИВ

Голяма е ролята на партийната организация, на партийните групи в усъвършенстването на трудовия колектив и особено в подобряване възпитателната му дейност. „Животът — каза др. Ал. Лилов — изисква сериозно да се издигне ролята на първичните партийни организации и партийните групи като истинско ядро и организиран фактор на трудовия колектив.“¹ Това налага психологите, особено работещите в областта на социалната психология, психология на управлението и психология на политическата дейност да разкрият психологическите черти на личността на комуниста. Комунистът със своите черти, с личен пример на поведение и действие трябва да е еталон на социалистическата личност.

За разкриване чертите на сегашния комунист — строител на социалистическото общество, които го отличават от останалите труженици, трябва да се проведат широки изследвания.

Партийните организации и партийните групи като ядро и организиращ фактор на трудовия колектив имат специфична социално-психологическа характеристика. Затова пред научните работници от социалната психология, психологията на управлението и психологията на политическата дейност стои задачата да направят психологически характеристики на партийните организации, да разкрият особеностите на социално-психологическата атмосфера в тях, на ролята на отделните фактори за тази атмосфера, за да могат партийните организации и групи още по-успешно да изпълняват функциите си на първообраз на трудовите колективи и на истинско ядро и двигател в живота на трудовия колектив. Тези проблеми стоят за разработване особено пред сътрудниците на АОНСУ при ЦК на БКП.

За увеличаване организираното целенасочено въздействие на трудовия колектив върху възпитанието на личността на социалистическия труженик от голямо значение е планирането на социалното развитие на трудовия колектив. Вече втора година у нас, по подобие на предприятията в СССР, се изработват планове за социално развитие на трудовите колективи. През пролетта на 1973 г. у нас бе проведена научна конференция по тези проблеми.

Планирането на социалното развитие на трудовите колективи поставя много въпроси, свързани с целенасоченото, организирано въздействие на колектива върху формирането на личността на социалистическия труженик, а така също със създаването на по-благоприятна социално-психологическа атмосфера. Това важно и полезно начинание в социалистическата практика поставя важни задачи пред трудовата, педагогическата и социалната психология и психологията

¹ Ал. Лилов — Доклад пред Февруарския пленум на ЦК на БКП, стр. 41.

на управлението, като например психологическите изисквания към системата „човек—машина“ и др.

Пленумът обърна внимание и върху необходимостта от най-правилното използване механизма на въздействие на материалните и духовните стимули за формиране на правствени мотиви към труда, обществените блага и колектива. Прилагането на системата за стимулиране участието на трудовите колективи повишава възможността да се оцени обективно приносът на всеки труженик, което от своя страна води до повишаване активността и съзнателното отношение при изпълнение на трудовите и обществените задачи.

СЕМЕЙСТВОТО И ВЪЗПИТАНИЕТО НА ЛИЧНОСТТА

Пленумът обърна внимание и върху ролята на семейството, на трудовите и битови ритуали, на правилното използване на свободното време за възпитаване на социалистическата личност. У нас е недостатъчно развита психологията на бита и психологическите аспекти на обслужващата сфера. Необходимо е към институтите, учрежденията и ведомствата в областта на обслужващата сфера да се създадат и звена по психология.

ЗА БОЕВОТО КЛАСОВО-ПАРТИЙНО, ПАТРИОТИЧНО И ИНТЕРНАЦИОНАЛНО ВЪЗПИТАНИЕ НА ТРУДЕЩИТЕ СЕ И МЛАДЕЖТА

Февруарският пленум отдели голямо внимание на възпитанието на народа в дух на комунистическа партийност, на пламенен патриотизъм и последователен интернационализъм.

Формирането на любов и преданост към БКП, на увереност в нейната авангардна роля да води народа в строителството на социализма и комунизма е една от основните задачи на социалистическо-то възпитание. Любовта към БКП е неделима от любовта към родината. Класово-партийното възпитание изисква да се формира убеденост у народа в ръководната роля на работническата класа в етапа на строителството на социалистическото общество. Това налага да се възпитават младите работници в духа на революционните и трудови традиции и добродетели на българската работническа класа. Редиците на работническата класа непрекъснато ще нарастват, ще се изменят и нейните психологически особености. Тя непрекъснато ще се развива и усъвършенствува. Но работническата класа си остава главният носител на прогреса в общественото развитие. Разкриването на онези психологически особености и черти на личността на работника при социализма, която да съчетава в себе си революционните традиции на класата, трудолюбието и ученолюбието на нашия народ, както и стремежа за овладяване на научно-техническия прогрес е важна задача пред българските психолози.

Пленумът изтъкна, че трябва да се издига на още по-голяма висота патриотичното и интернационалното възпитание на народа. Той посочи като необходимост „органичното съчетаване на синовната община към отечеството с братската общ към Съветския съюз, със солидарността към световната социалистическа общност, международното комунистическо движение и прогресивната борба на народите от

целия свят¹. Този нов подход в разглеждането на въпроса на патриотизма е продуктуван от процеса на по-нататъшната интеграция на страните от социалистическата общност и главно на нашата страна със СССР. Осъществява се непрекъснато взаимно проникване между патриотичното и интернационалното съзнание на тружениците в социалистическите страни.

Пред психологите, специално пред психологите от социалната психология възниква въпросът за разкриване на психологическите особености на социалистическата общност и на социално-психологическите механизми, които действуват в нея. Тази общност все повече и повече ще оказва въздействие върху формиране не само на обществената психика на отделните социалистически страни, но и на отделните им граждани.

Проблемът за патриотизма и интернационализма е свързан и с изучаване на психологическите и социално-психологически особености на българския народ и на отделните социални групи. Проведеното през 1970 г. от КМС, МНП, МНЗ, БСФС и БАН изследване за психическото развитие на българския народ трябва да се разглежда само като добро начало в това направление. За това изследване трябва да се обединят усилията на много повече български психологи и от различни клонове на психологията.

ЗАСИЛВАНЕ НА ИДЕОЛОГИЧЕСКОТО ВЪЗДЕЙСТВИЕ В СФЕРАТА НА БИТА, СЕМЕЙСТВОТО И СВОБОДНОТО ВРЕМЕ

В извънработно време човек осъществява многообразни взаимоотношения със стопански, културни, здравни и други учреждения, с приятелски колективи в семейството и пр. В процеса на тези взаимоотношения личността, като задоволява своите материални и духовни потребности, въздействува върху тружениците от обществената сфера. Тези взаимоотношения оказват възпитателно въздействие, но могат да формират и отрицателно настроение. То се отразява върху здравето, самочувствието и производителността на труда на съответния труженик.

Затова Декемврийският пленум постави много сериозно задачата за по-нататъшното усъвършенстване на тези взаимоотношения и за подобряване услугите на населението. Февруарският пленум на ЦК на БКП обърна внимание върху усъвършенстването на сферата на обслужването като важен компонент на обществената среда с определено идеологическо и възпитателно въздействие.

Пред психологическите науки стои важната задача да разкрият психологическите особености на заведенията и учрежденията в обслужващата сфера, да разкрият особеностите на взаимоотношенията „гражданин-обслужващ персонал“ в различните сфери на обслужването, а също така създаването на още по-цялостни норми на обществено поведение и взаимоотношения в обслужващата сфера.

¹ Решение на Февруарския пленум, стр. 9.

ЗА ФОРМИРАНЕ НА НОВИ ПОТРЕБНОСТИ У СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ ТРУЖЕНИК

Социалистическият труженик не може да се разглежда откъснато от колектива и от обществото. Не може да се разглежда формирането на неговата личност без най-активното му участие в общественото управление. Това е жизнена потребност, която включва обществена изява, потребност да се грижи за другите, да участвува в управлението на колектива и обществото. Не е възможно да си представим личността на съвременния социалистически труженик без удовлетворяване на тази потребност, тъй като той е не само обект, но и субект на социалното управление. Тя предявява по-високи изисквания към неговата социалистическа психика, идеологическа подготовка, към повишаване опита и умението му да участвува в управлението както с предложения за подобряване на работата, така и във вземане на колективни решения, особено в организацията и участие в тяхното изпълнение.

Социалистическият труженик носи отговорност не само за своята работа, но и за работата на своите другари, за своя колектив, за своята страна. Без възпитаването на такава черта на социалистическата личност не можем да си представим нейното активно участие в строителството на социализма. Това означава да се издигне социалната отговорност на членовете на обществото.

Освен потребността му да участва в управлението на колектива и обществото, у личността на социалистическия труженик се формира и друга потребност — да контролира както дейността на другите, така и собствената си дейност. Без такъв контрол не са възможни успехите на отделната личност, защото както трудът, така и целокупната дейност при социализма има ярко колективистичен характер. Социалният контрол е един от основните механизми за регулиране въздействието на социалната среда върху дейността и поведението на отделния човек. Този контрол се основава на общоприетите и задължителни за всички закони, норми, правила на общежитие и други видове обществени еталони. Проблемите на социалния контрол, като един от механизмите на обществената среда, имат и свои психологически аспекти, относящи се както до личността, така и до колективите и отделните подсистеми на обществото.

Пред психологите, особено които се занимават с проблемите на личността, стои важната задача да се установят онези обществени потребности, без които не можем да си представим личността на социалистическия труженик.

ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА ПАРТИЯТА — ПЪРВОСТЕПЕННА ЗАДАЧА НА ИДЕОЛОГИЧЕСКИЯ ФРОНТ

Февруарският пленум обърна голямо внимание на обвързването на задачите на идеологическия фронт със задачите на партията в областта на икономиката. Не е възможно да се усъвършенствуват обществената среда, без да се усъвършенствуват нейните най-важни елементи — материално-техническата база и социалистическите производствени отношения.

Проблемът за повишаване обществената производителност на труда стои с пълна сила и пред психологическите науки. Многобройни изследвания у нас и в чужбина показват, че при наличието на определена техника и организация на работа психологическите фактори имат решаващо значение за повишаване обществената производителност на труда. Нашите изследвания дадоха възможност да се установи влиянието на различните фактори върху мобилизацията на силите на тружениците и върху тяхната производителност на труда. Пред трудовата психология и психологията на управлението стои задачата да се изследват особеностите на психическата мобилизация на силите на трудещите се и да се установят факторите, които оказват влияние на тази мобилизация чрез съревнованието. Освен това трябва да се установят ролята и влиянието на личния пример чрез психологическото заразяване, подражание, влияние и др.

В лицето на членниците на труда и обществената дейност както сред работническата класа, така и сред селяните-кооператори, сред дейците на умствения труд трябва да се виждат еталоните на новата личност на социалистическия труженик. Рационализаторите, първениците в производството; новаторите трябва да се изследват, да се разкриват психологическите особености на техния творчески труд, да се изучат срещаните трудности, начините за тяхното преодоляване, пътищата, по които са се изграждали като високонравствени, съзнателни и волеви личности.

Психологическите науки са призвани да бъдат активна производителна и възпитателна сила в социалистическото общество.

МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ И ЗАДАЧИТЕ НА ИДЕОЛОГИЧЕСКИЯ ФРОНТ

На Февруарския пленум бе подчертано, че трябва да се засили настъпителният характер и ефективност на борбата срещу буржоазната идеология, да се пренесе на тежен терен, като за това бе разработена специална програма.

За правилното провеждане на идеологическата борба у нас и в чужбина важно значение има отчитането на психологическите особености на различните народи, социални групи и отделни личности. При провеждане на различни политически, икономически, културни, спортни и други мероприятия следва да се отчитат все повече и повече психологическите особености на хората, за които е предназначено мероприятието. Разработката на проблемите на съвременната и бъдещата психологическа война изисква обединяване усилията на психолозите, работещи в областта на външната информация и на външната политика, външната търговия и Комитета за културни връзки с чужбина.

Пленумът се спря специално върху повишаване ролята на обществените науки върху идеологическия процес. Трябва да отбележим със задоволство, че за първи път в партиен документ се отделя толкова голямо и специално място на психологията като обществена наука. „Социолозите и психолозите – каза др. Ал. Лилов – следва значително по-активно, отколкото досега, да се заемат с проучване на общественото съзнание, на различните социални групи с оглед на ин-

формационното съдържание и организационните форми на идеологическото въздействие. Тяхна важна задача е чрез съвременни научни средства да дават оценка на ефективността на идеологическата работа и да разработват предложения за необходимите промени в стратегията и тактиката, във формите и методите на пропагандата и масово-политическата работа, да проучат връзките и взаимодействието между системата за идеологическата работа и другите системи в обществото¹.

Тази постановка повишава изключително много ролята и отговорността на психологията като обществена и приложна наука. В Решението на пленума е посочено точно и какво да се прави. „Да се разработва социологическа и психологическа характеристика на обекта на идеологическата дейност, да се осигурява обратна информация за ефекта от нея, да се разработват системи-модели за оптимално съотношение и взаимодействия между различните средства, звена и направления на идеологическата работа.“²

Необходима е съвместна работа на социолози и психологози, за да се разработят методическите въпроси за изпълнение на това решение. Тези задачи стоят предимно пред АОНСУ, ИССТ, ГК на БКП, София, Комитета за радио и телевизия и др.

* * *

Пленумът постави като важна задача пред обществените науки да изучават комплексно социалистическата личност, за по-нататъшно развитие на теоретическите основи на социалистическия хуманизъм. За тази цел да се провеждат системни изследвания за мястото и ролята на съвременната социалистическа личност в материалния и духовния живот на обществото, в научно-техническата революция, в социалното управление, в развитието на нейните потребности и ценности на ориентации².

По такъв начин за реалната психика на социалистическия труженик, за качествата на неговата личност ще се съди по резултатите от дейността му, от неговото поведение и взаимоотношения в социалната среда. Този подход дава възможност да се установи връзка между дейност и психика, да се подчертает единството при тяхното разглеждане и изисква още по-активно участие на психологозите. Резултатите от такива изследвания ще дадат възможност по-целенасочено и конкретно да се направлява развитието на народа в зависимост от актуалните и бъдещи задачи на нашето социалистическо развитие.

Особено важна е ролята на психологията и в реализиране на другите задачи, поставени от решенията на пленума. „Обществените науки да разкриват още по-пълно и задълбочено механизмите на формирането на социалистическата личност, като довеждат изследванията за технологията на възпитателния процес до степен на конкретни разработки за нуждите на идейно-възпитателната работа. За тази цел:

¹ Ал. Лилов — Доклад пред Февруарския пленум на ЦК на БКП, С., 1974 г., стр. 29.

² Решение на Февруарския пленум на ЦК на БКП, С., 1974 г., стр. 26.

— да се изследват вътрешните механизми на процеса на превръщане на марксистко-ленинските знания в убеждения и мотиви на поведение.

— да се изследват като единен възпитателен комплекс процесите на трудовото и професионалното възпитание и подготовка, развитието на индивидуалните творчески възможности и способности и формирането на мирогледното ядро на личността.¹

Всички тези задачи не могат да се решат без най-активното участие на психологията. Педагогическата психология е натрупала немалък опит в усвояване знанията по много от учебните предмети. Шо се отнася обаче до изследванията на процесите на превръщане марксистко-ленинските знания в убеждения и мотиви за поведение е необходимо да се проведат специални изследвания. Всичко това налага тези проблеми да залегнат в плановете на АОНСУ, Института по социология при БАН, Института по радиото и телевизията, ГК на БКП, София и др.

Голямо внимание пленумът отдели и на проблема — да се преодолее подценяването на социално-психологическите механизми на идеологическото въздействие. Непознаването на социално-психологическите аспекти и механизми и тяхното неотчитане в практиката намаляват въздействието на средата за масова информация и пропаганда, снижават ефекта на партийната просвета и масово-политическата работа. Психолозите следва да разработят социално-психологически характеристики на различните социални групи у нас във възрастов, полов и професионален аспект, да разкрият механизмите на въздействие за масова информация и пропаганда.

Българските психологи с удовлетворение посрещат казаното от др. Ал. Лилов, че „Пред нас стои задачата да привлечем социални психологи на работа в средствата за масова информация, в идеологическите отдели на партийните комитети, в заводите и предприятията. Здравата опора върху марксистко-ленинската социална психология и такива нейни приложни раздели като психологията на политическия и духовния живот, психологията на пропагандата и изкуството, върху теорията за личността и общуването трябва да стане съществена страна от научната обоснованост на идеологическата работа.“² Това по същество са задачи за развитие на тези клонове от психологията, за подготовката на такива психологи. То налага в програмите и тематичните планове по психология в АОНСУ при ЦК на БКП и СУ „Кл. Охридски“ да се разглеждат повече такива проблеми, да се правят повече изследвания по тях, за да може и психологията да даде своя принос за повишаване научното равнище на идеологическата работа.

*

* * *

Българската комунистическа партия постави отговорни задачи пред българските психологи. Изпълнението на тези задачи ще доведе до издигане още повече значението на психологията във формирането на социалистическата личност, за по-активното участие на труженика в строителството на развитото социалистическо общество.

¹ Решение на Февруарския пленум.

² Ал. Лилов — Доклад пред Февруарския пленум, стр. 130.

ОЦЕНЪЧНО-МОТИВАЦИОННОТО ОТНОШЕНИЕ НА ЛИЧНОСТТА КЪМ ОБЩЕСТВЕНАТА СРЕДА И КЪМ СВОЯТА ДЕЙНОСТ

АС. ПЕТКОВ

В решението на Десетия конгрес на нашата партия се подчертава необходимостта още по-пълно да се отчита възпитателното въздействие на обществената среда върху личността. Същевременно се посочва, че човек е не само обект на въздействието на обществената среда, но и неин субект, защото „именно хората променят обстоятелствата“ (Енгелс). „Тяхното съзнание — подчертава др. Т. Живков — не е пасивно по отношение на външната среда, т. е. на условията, при които живеят и работят.“¹

За да се изясни по-пълно възпитателното въздействие на обществената среда и да се вникне в сложността на процеса на възпитанието, в статията се прави опит да се разкрие един нов аспект в отношенията между обществената среда и личността. Този аспект е свързан с активното отношение на личността към обществената среда; с нейното оценъчно-мотивирано отношение към обкръжаващата я среда. Това е специфично отношение, което се проявява в дейността и поведението на хората, най-слабо изследвано досега.

* * *

В какво се състои същността на оценъчното отношение на личността към действителността?

За да може човекът правилно да се приспособява към външната среда, т. е. адекватно да реагира на измененията на средата, не е достатъчно само да познава причинно-следствените връзки и отношения между предметите и явленията, техните физически свойства, а да разбира и ценността, която представляват за него отделните елементи на външната среда. Ценностната ориентация на личността — това е сферата на нейното вътрешно отношение към предметите и явленията от външната действителност, на тяхното значение за нея и на оценката към собствената й дейност.

Може ли този вид отношение да се изолира от останалите причинно-следствени отношения? Не може, защото то, макар да е вътрешно отношение на личността и да се преживява субективно в хода на историческото развитие, заедно с това е необходим и важен фактор. Благодарение на него става възможно участието на хората в обществено-историческия процес, в общественото развитие. Без оценъчното отношение не може да се обясни дейността на хората като необходим фактор в развитието на обществото. Например ако дадена класа няма оценъчно отношение към конкретно-историческата действителност, никакво нейно класово движение и действие не е възможно,

¹ Т. Живков. Отчетен доклад на ЦК на БКП пред Десетия конгрес на партията, Партиздат, 1971, стр. 157.

следователно не е възможно и общественото развитие. Реализацията на обективните закони на историята не е възможна без оценъчното отношение на хората. Те трябва в една или друга степен да осъзнават обективния ход на общественото развитие, да си поставят задачи и да притежават вътрешни стимули за постигането на едни или други практически цели, свързани с това развитие. Външната среда детерминира дейността на човека чрез мотиви на неговото поведение. А за да има мотиви, трябва да се установи специфично отношение между външния обект и вътрешния свят на човека, т. е. дразнителят да има личностно значение за човека, да придобие ценостен характер, за да се превърне в подбудител.

Трябва обаче да се разграничават понятията личностно значимо и личностно оценъчно. Личностно значимото е свързано с личните потребности на човека, то е индивидуално, афективно отношение, свързано с вътрешни импулси, възникнали на основата на потребности. Това поражда импулсивно действие, без да има напълно осъзнато оценъчно отношение, т. е. преценка на действието не само откъм неговото значение в момента за личността, но и неговите последици както за самата личност, така и за другите хора, преценка от позициите на определен обществен критерий. Личностно значимото е ограничено около индивида, около личния му живот, съдба и щастие. По общо правило съдбата, личното щастие на индивида в най-толя ма степен зависи от състоянието на дадено общество, класа или група, към която той принадлежи. Но личностно значимото и личностно ценостното не винаги съвпадат, защото твърде често хората не могат да видят връзката на своите интереси с интересите на обществото и не винаги онова, което е личностно значимо за човека, е личностна ценостност в строгия смисъл на думата, т. е. пречупено през призмата на коренните интереси на отделната личност и обществените интереси и тенденции на развитие.

Обществено-оценъчното отношение е свързано с интересите на общественото. Личността като част от обществото и субект в това общество по своеобразен начин, специфичен за всяко общество, пречупва обществените интереси в свои лични и усвоява обществения критерий — кое е ценно и кое не е. Формирането на личността включва заедно с усвояването на въздействието на социалната среда и усвояването на социалните и културните ценности на обществото. Това е резултат от непосредственото въздействие на структурата на макро- и микросредата и усвояването на общественото съзнание.

Социалните обекти, с които човек влиза във взаимоотношение, тяхната характеристика не се изчерпва с тяхната физическа форма на съществуване. Те, доколкото са продукт на човешката дейност и се измират в определено отношение към човешката практика, притежават определена ценност за човека. Това произтича, от една страна, от техните обективни свойства и от друга страна, от тяхната роля в човешката обществено-производствена практика. Следователно оценъчното отношение на човека не произтича само от неговата психика, съзнание, предпочтение и вкус, а има и обективно основание извън личността — в обективните свойства на предметите и явленията от околната действителност.

Оценъчното отношение може да приеме и субективистичен характер. Това става тогава, когато хората, а и цели класи си изработват представи, иллюзии, идеали, утопии, които нямат основание в обективния ход на развитие на обществото. Освен това се говори за пристрастие, за субективно отношение. Това са вече субективни състояния на личността, които имат за основа характерологични особености на субекта, неговото емоционално пристрастие, горещо сърце, пламенност, страстност и т. н.

*

* *

За да се разбере същността на оценъчното отношение, трябва да се изясни отношението между познание и аксиология.

Ценностното отношение е условие за самото познание. В своя генезис познанието е свързано с потребностите на човека, а потребностите са най-дълбоката основа на оценъчното отношение на личността. „Както и всяко животно — пише Маркс, — те (хората, б. а.) започват с това, че трябва да ядат и т. н., т. е. те не се намират в никакво пасивно състояние, а активно действуват, овладяват с помощта на действието известни предмети от външния свят и по този начин удовлетворяват своите потребности (започвайки с производството). Благодарение на повторението на тези процеси, способностите на този предмет да удовлетворяват потребностите на хората се запечатват в техния мозък. Хората и зверовете започват теоретически да отличават външните предмети, служещи за удовлетворяване на потребностите, от всички други предмети.“¹ Потребностите пораждат вътрешно напрежение и афективно отношение на организма към предметите и явленията от външната среда и готовност за действие. Индивидът се насочва към тези предметни явления, които със своите свойства са в състояние да удовлетворят неговите потребности. Овладяването на тези предмети води до определяването на потребностите и до възникването на най-елементарното предметно познание. По-късно, с развитието на човешката практика като универсална дейност, човекът познава всестранно предметите и явленията, техните съществени връзки и закономерности. Така възниква абстрактното мислене, познание и съзнание на човека.

Познанието като самостоятелна дейност се обособява у човека по-късно — от начало то е иерархично свързано с неговата жизнедеятелност, с неговата практика и изцяло е подчинено на личностно-оценъчното му отношение към външната действителност, защото човек отначало познава това, което има отношение към неговите потребности и е обект на неговата жизнедеятелност.

Отначало познанието е свързано с удовлетворяването на потребности, с жизнедеятелността на човека. Постепенно жизнедеятелността на човека придобива универсален характер чрез обществения трудов процес и познанието се отделя като самостоятелна потребност. Отначало безусловно ориентировъчният изследователски рефлекс у човека няма самостоятелно значение. Той обслужва биологически потребности. С биологическата еволюция този рефлекс все повече се усил-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 15, стр. 461.

ва, става като че ли самостоятелен. И той прераства в самостоятелна потребност от познание. Но обстоятелството, че сложната познавателна дейност у человека има за основа своя потребност, говори, че тя не е никаква абстрактна рационалистична проява на съзнанието, а е свързана с цялостната личност, т. е. и тук е налице личностно отношение. При това колкото на по-висок етап се намира познанието, толкова повече страни и връзки на предметите и явленията се разкриват и с това на толкова по-високо равнище се разкрива и изявява значението на познаваните предмети и явления за човешката практика. Следователно и по своя генезис познанието е свързано с аксеологията и на своя висш етап то обслужва практиката, личността на човека, то остава свързано с аксеологията.

*
* *

В личността на человека се обективизира неговото субективно разбиране на значението на неговите цели, смисъла и значението на неговите постъпки, смисъла на неговия живот. Най-пълно се разкрива същността на оценъчното отношение на личността при анализа на мотивите на нейната дейност.

Мотивите са свързани с потребностите на человека. Потребностите преди още да са се определи, т. е. преди да са намерили своя обект и ситуация за удовлетворяване, пораждат смътно неопределено предметно-ненасочено влечеие. Конкретно действени потребностите стават тогава, когато намерят своя обект или ситуация. Предметите и явленията, които биват познавани от индивида по този начин, стават мотиви на неговото поведение. Мотивите са вътрешното субективно отношение на человека към неговата дейност. Между подбудителните сили като причина за действие и самото действие възниква цяла верига от психични актове: емоционално напрежение, влечеие, желание, стремеж, познание, цел, оценка и т. н. Всичко това, за да доведе до определено действие, трябва съобразно външната ситуация да се организира в определена структура. Мотивите са специфична организация и структура на психическия живот на человека, при която едни психични състояния, връзки и комплекси биват потискани, а други придобиват доминантен характер и съдействуват за създаването на готовност за определено действие. Тук възниква проблемът, кои са факторите, по силата на които става организирането, структурирането на психичните сфери на личността и възникването на мотиви. Това е фактически проблемът за движещите сили, за динамиката на психичния живот на человека, за възникването на онези структури, психични образувания, които представляват работните органи в психиката на человека. Те създават готовност за действие, като изтласкват другите структури и образувания и по този начин насочват към точно определено действие.

Мотивите обаче не бива да се свързват само с подбудите и целите. Те създават цяла специфична организация на психичната структура на личността, включително и хода на размишление, на съображение за извършването на дадена постъпка, а това значи препрека, например нравствена ли е дадена постъпка на основата на установи-

лите се нравствени съждения, принципи и критерии. Оценъчното съношение е един от най-важните компоненти в мотивите. То до голяма степен определя дали дадено действие е приемливо от гледна точка на личността и взаимоотношението на личността с обществото.

Един от главните фактори, организиращ мотивационния процес, системата на мотивационните сили, на тяхната иерархическа съподчиненост и динамично състояние, е ценностното отношение на личността към заобикалящата я среда. Същевременно не бива да се игнорира и ролята на познанието. И познанието, и оценката имат отношение към мотивите. Познанието определя целите и насоките на дейността, регулира я по сила и направление; оценката отразява ценностното значение на обекта за личността и поражда стремеж, вътрешна подбуда към дейност. Действието, чеговата реализация зависи преди всичко от обектите и ситуацията, в които то се реализира. Действието, макар и в своето изходящо положение да е зависимо от подбудителните сили (става дума за първоначалната му най-обща насоченост) по-нататък за него съществено значение има адекватният характер на познанието, т. е. разкриването на обективните връзки на предметите и явленията от действителността. Но за да има дейност, не е достатъчно само познание. Познанието само по себе си не е подбудителна сила за действие. Известно е, че не всяко познание става мотив за действие, а нова познание, което има отношение към човешките потребности, към вътрешните тенденции на отношението на личността към външната среда.

*

* *

Личността се отнася субективно-оценъчно към своите постъпки и действия въз основа на усвоените вече нравствени и други ценности. Възниква специфична вътрешна регулация на поведението на личността на основата на такива психични фактори, като например морал, дълг, съвест. Моралът е такова ценностно отношение на човека, което включва разбирането от него на своето място в обществото, необходимостта от подчиняване на своите лични интереси на обществените, необходимостта от общественополезна дейност, свързана с развитието на обществото и т. н. Съвестта е самооценката на личността на своите действия и постъпки. Тя е свързана с определени емоционални преживия, които са могъщ регулатор в поведението на човека. На основата на съвестта възниква вътрешна нравствена оценка на поведението на личността и породените от тази оценка емоции. Ако последиците от поведението на личността се окажат в противоречие с моралните принципи, с вътрешната оценка на съвестта, възниква дисонанс във вътрешния психичен живот на човека, наруша се вътрешната хармония. В резултат на това действието губи своеето вътрешно основание и положително отношение на личността към него, т. е. своята мотивационна основа.

В мотивите на дейността на хората се открояват два аспекта. Единият е свързан с зависимостта на мотивите от обективните условия на организациите, регулацията и резултатите от дейността. Друг-

6. Психология

гият аспект се обуславя от зависимостта на мотивите от вътрешното субективно-оценъчно отношение на личността към своята дейност. Това отношение се опосредствува чрез вътрешния субективен свят на личността, чрез съответна вътрешна работа за осмыслияне от личността на своите постъпки, особено на техните последици за самата нея, за другите хора, за обществото. Това е сложна вътрешна дейност, в която участва целият психически облик и насоченост на личността, разкриват се нейните вътрешни позиции, ценностна ориентация и отношение към външната заобикаляща я действителност и към самата себе си. Тук участвват представи, възгледи, убеждения, нравствени принципи и норми, изводи от личния житейски опит и поведение в процеса на производствената или обществената дейност, лични отношения, бит и др. Всичко това, осмыслено и закрепено в емоционалния опит на личността, става мощен регулиращ фактор в нейното поведение.

Когато личността съответствува на обективните условия и същевременно се извършва въз основа на вътрешно оценъчно отношение, тогава тя се уравновесява с обкръжаващата я обществена среда, нейният вътрешен психичен живот става хармоничен.

От казаното следва изводът, че няма и не може да има мотиви без оценъчно отношение на человека към заобикалящата го среда и към неговата собствена дейност. всяка личност реагира по един или друг начин на социалната среда в зависимост от усвоените от нея ценности и ценностна ориентация.

Другият аспект във възникването на мотивите е тяхната зависимост от външните условия, от социалната среда. Макар мотивите да са отражение на вътрешното оценъчно отношение на личността към своята дейност, то е в последна сметка критерий за целесъобразността на дадено действие или постъпка е външната, социалната среда. Тук зависимостта е многостранна и сложна. Първо, външната среда определя съдържанието на мотивите, доколкото те са своеобразно отражение на изискванията и интересите на обществото, класата, групата, станалите вътрешни потребности и интереси на личността. Второ, конкретно сложилата се за личността външна обществена ситуация и обективните изисквания на тази ситуация към личността определят динамиката на нейния психически живот, а с това и иерархическата структура на нейните мотивационни сфери, т. е. кои мотиви ще придобият доминантен характер и ще определят характера на предстоящото действие. Трето, главният критерий за целесъобразността на действието са реакциите на обществото, класата, групата. Тук особена роля се пада на най-близката, обкръжаващата личността среда, микросредата, колектива. Дейността на личността и породилите я мотиви могат да не намерят подкрепа в колектива, да не съответствуват на установилата се в него система от ценности. Отрицателната реакция на колектива може да въздействува като коригиращ фактор в поведението на личността, в резултат на което личността да измени не само своето поведение, но и ценностната си ориентация, възприемайки ценостите, установени в групата. Това, разбира се, не става механически или по принуждение, а е резултат от сложна вътрешна работа, осмыслияне, изводи и поуки. Така възниква процесът на възпитанието. Вътрешната му същност се състои във форми-

рането на ценностната ориентация на личността, на нейните мотиви. Следователно при възпитанието не е достатъчно само под давлението на социалната среда да се измени дейността, поведението на личността, но и да се изработи у нея съответно вътрешноценостно мотивационно отношение към тази дейност. Иначе тя, по отношение на личността, ще има външен принудителен характер, без конструктивно възпитателно въздействие върху нея.

Какво налага разработката на тоя личностно-мотивационен аспект в отношението между личност и обществена среда?

Обществените закони се реализират чрез действията на хората. „Човекът с неговите убеждения и воля за действие — посочва др. Тодор Живков — е онзи, който в крайна сметка материализира партийната политика, който движи обществения прогрес.“¹ Хората, притежаващи психика, съзнание, творят историята, като си поставят свои собствени, осъзнати цели и стремежи. Така възникват идейните мотиви в дейността на хората.

В класовото общество идейните мотиви, макар и да имат своя обективна основа в обществените закони на развитие, не са тяхно адекватно отражение. В антагонистическото общество хората осъзнават преди всичко своите лични интереси и не винаги осъзнават връзката на личните си интереси с интересите на своята класа. „А самите икономически закони действуват автоматически, стихийно пораждат потребностите и интересите на хората, а чрез тях се формират стремежите и целите на хората.“²

Действуващи съобразно изискванията на обективните закони на общественото развитие, хората същевременно се отнасят субективно към своята дейност. Значението на това вътрешно ценностно-мотивационно отношение на хората към своята дейност е различно в класовото и в социалистическото общество.

Да вземем отношението на хората към тяхната трудова дейност. За да съществува общество, то трябва да произвежда материали и духовни ценности. За тази цел обществото въвлича хората, отделните личности в обществения процес на производството. Личността също има нужда от тези предмети, обаче нейните потребности се удовлетворяват не в процеса на общественото производство, а в индивидуалното потребление. Преминаването на обществената потребност от производство в лична става по различен път, приема различни, специфични за всяко общество форми. За роба това става по принуждение и от необходимост да се нахрани. При капитализма, поради стоковия фетишизъм и „отчуждението“, работникът участвува в общественото производство срещу своята работна заплата; без да осъзнава общественото съдържание и последиците на своя труд. В капиталистическото общество мотивите на обществено-трудовата дейност на хората, нейното личностно значение не съвпадат с обществената й роля и значение.

С изграждането на развито социалистическо общество създават социално-икономически предпоставки личността все по-пълно да

¹ Т. Живков — Отчетен доклад на ЦК на БКП пред Десетия конгрес на партията. Партизdat, 1971, стр. 163.

² Д. И. Чеснаков — Сп. „Вопросы философии“, 1966, кн. 9, стр. 7.

разбира същността на обществените отношения, условията, при които противича нейният труд, неговото обществено съдържание и изменението, които внася в общественото развитие, т. е. изграждат се новите идеини мотиви в обществената и трудовата дейност на хората. Това в най-голяма степен обуславя тяхната социална активност.

Обективните предпоставки за формирането и утвърждаването на новото оценъчно-мотивационно отношение на хората към труда са по-нататъшното доизграждане на материално-техническата база на социализма у нас и усъвършенстването на производствените отношения, т. е. изграждането на цялата съвкупност на обществени отношения — създаване на зряла макро- и микросреда. Това предполага усъвършенствуване на техниката, внедряване на автоматизирана система на управление на производството, усъвършенствуване на технологията, правилни, научно-обосновани норми на труд. Изобщо правилната организация на производството и труда, зрялата структура на отношенията, особено в производствения колектив влияят положително върху психологическите отношения между хората. Защото, както подчертава др. Т. Живков „... в индивидуалната психология и съзнание на работниците и служителите, в тяхното поведение, а също в органите на социалното управление все още съществуват остатъци и черти, присъщи на ликвидираната вече система на отчуждаване. Редица работници все още гледат на труда като на наемен труд, а на предприятието, където работят, като на чужда собственост. В системата на управлението на производството често пъти отношението към работниците е като към изпълнители, а не като към стопани на предприятието. Понякога начинът на използване на системата на разпределение на доходите създава у хората впечатление, че заплатата, която получават, е резултат от продажбата на работната сила, а не възнаграждение за вложения от тях труд, освободен от всякаква експлоатация.“¹

Етапът на изграждане на развито социалистическо общество е такъв етап, в който по-нататъшното нарастване на темповете на развитие в най-висока степен зависи от социалната активност на трудещите се.

Професионалната подготовка, културата, идейната убеденост, осъзнаването от личността на единството на нейните интереси с интересите на обществото, на общественото съдържание на своя труд, на последиците от него за обществото и за себе си, съзнателната дисциплина, творческото отношение към труда, т. е. ценностно-мотивационното отношение на личността към своята трудова дейност придобива изключително решавща роля и до голяма степен определя по-нататъшните темпове на развитие на социалистическото общество. „Все повече ще нараства ролята на моралните и другите духовни стимули в производствената и всестранна работа на трудещите се. Съзнанието за изпълнен обществен дълг, за личния принос в развитието на социализма, за възхода на родината ще става все повече фактор в тяхната дейност.²

¹ Т. Живков. За последователно изпълнение решенията на Десетия конгрес на БКП. За новишаване жизненото равнище на народа, Партиздат, 1972, стр. 129—130.

² Так там, стр. 16.

Проблемът за ценностно-мотивационното отношение на личността към своята дейност е най-ясно свързан с процеса на комунистическото възпитание на личността. За правилното социалистическо възпитание на хората не е достатъчно да се създаде и укрепва съответната материално-техническа база, непрекъснато да се усъвършенстват производствените отношения, да се повишава благосъстоянието на народа, да се преодоляват неравномерностите в развитието на обществената среда. „Не бива никога да се забравя, посочва др. Т. Живков, че можем да имаме високи темпове на развитие на производството, прекрасни технологически и други решения, но ако липсва подходящ климат за творческа изява на человека... нашите успехи значително ще избледнеят, животът на хората няма да бъде в пълно съответствие с изискванията на изграждането на развито социалистическо общество“¹.

За възпитанието на хората от социалистическото общество са необходими не само наличието на обективните възпитателни фактори на обществената среда, изградено обществено битие, структура на обществото изобщо, цялата съвкупност на всички обществени отношения, както посочва Маркс. Тези обществени отношения трябва да се асимилират от личността, да станат нейно вътрешно преживяване, да влязат в съдържанието на нейния вътрешнопсихичен живот и да мотивират нейното поведение съобразно изискванията на тези външни, обективни фактори. Защото поведението, дейността на хората, макар и да се обуславя от външни обективни фактори, тяхното въздействие се опосредствува чрез вътрешното, психичното. Ефектът от външното въздействие, както сочи съветският учен-психолог Рубинщайн, се определя чрез вътрешното съдържание на психичния живот на човека. От това следва, че възпитателният ефект има онова външно въздействие на обществената среда, което предизвиква вътрешно мотивирано действие на личността, т. е. когато действието се извършива по вътрешни мотиви. Ако дадена форма на поведение се осъществява по принуждение, макар личността да е принудена да действува съгласно изискванията на външната среда, у нея не възниква потребност да действува по същия начин, когато давленietо на външната среда отпадне.

Участието на хората в социалистическото строителство е най-важната и обективна предпоставка за формиране на тяхното социалистическо съзнание. Но фактите от действителността показват, че само това не е достатъчно. Може с различни средства хората да се въвличат в социалистическото строителство, но ефектът за различните хора е различен в зависимост от мотивите на тяхното участие в строителството. Следователно възниква такъв специален проблем не само да се изграждат външните обективни възпитателни фактори на обществената среда и да се организира дейността, поведението на хората, но да се възпитава и вътрешно оценъчно-мотивационно отношение на личността към тази дейност, разбиране на нейното значение и смисъл за личността и обществото.

¹ Пак там, стр. 127—128.

Главната роля тук се пада на идеологическата работа. Най-високо ценностно отношение личността може да усвои, овладявайки комунистическата идеология. Тя разкрива същността на обществените закони и с това съдействува за тяхното съзнателно използване от хората. По този начин комунистическата идеология съдействува за изграждането на идейни мотиви в дейността и поведението на хората.

*
* *

Оценъчно-мотивационното отношение е свързано, първо, със социалната активност на хората. Второ, особено ясно ще се откроюва неговото значение при решаване проблемите на възпитанието. Защото да възпитаваш човек в крайна сметка значи да формираш у него вътрешно оценъчно-мотивационно отношение към онези обективни фактори на социалната среда, които го формират като социалистическа личност. В противен случай тези фактори остават неутрални по отношение на него.

Проблемът за оценъчно-мотивационното отношение на личността към обществената среда и към своята дейност ще придобива все по-актуален характер в хода на изграждането на развито социалистическо общество у нас. Все по-ясно ще се разкрива неговото значение в строителството на комунистическо общество и с това все повече ще става обект и на научен анализ. Ние очертахме само някои страни на общотеоретическия методологически подход при решаването му.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОСНОВИ НА РЕЛИГИОЗНОТО МИСЛЕНЕ

ИВ. СЛАНИКОВ — кандидат на философските науки

Психическите елементи, които формират и поддържат личната религиозност, се намират в толкова по-тясна преплетеност и взаимообвързаност, колкото по-развита, рафинирана е самата религиозност. Формират се специфични психически механизми на самоподдържанието на религиозността. Понякога тези механизми действуват подсъзнателно, понякога, когато е силно религиозното самосъзнание, личността активно се намесва със своята воля и мислене в поддържанието на религиозността. Така се стига до религиозност, която бихме могли да наречем „разработена“, „комплексна“. Типичен пример на такава религиозност срещаме в лицето на Паскал (още повече, че у него тя е теоретично обоснована в останалите след смъртта му ръкописи). Основни елементи на препоръчваната от Паскал религиозност са следните: „резонираща вяра“ (включващ самоотрицащия се по линията на скептицизма разум, а също софизмът на Паскал за шансовете: шансовете да се спечели от вярата са неизмеримо по-големи от загубите, с които тя е свързана („вярата-доверие“), правата на „сърцето“, вземащи надмощие над правата на абдикриалния разум (и „имплицитната“ вяра), ролята на привичката, която вярващият трябва съзнателно да поддържа, защото „тя донася на убеждението всичко, което липсва на голото доказателство“¹).

Примерът с Паскал показва нагледно как такива психологически фактори като емоциите, привичката (стереотипията) и пр., които стихийно формират и поддържат у средния човек религиозността, могат да бъдат възприети и препоръчани и съвсем съзнателно, теоретически. Впрочем степента, в която духовенството и богословските среди отчитат и прилагат съзнателно определени психологически закономерности, е степен и в общия процес на самоукрепването на религиозността. „Ако обект на изучаване, изследване и определяне е само и единствено стихийното, традиционното, масовото религиозно познание — пише Н. Мизов, ще се върви към изучаване, изследване и определяне на относително ниски и в някои отношения отживявящи форми на религиозното познание. В случая няма да се доловят, анализират, оценяват, критикуват и отричат богословските религиозни идеи, които в една или друга степен проникват във всекидневното съзнание на обикновените религиозни лица.“²

„Комплексната“, по-богата на определения религиозност, устанавливаща равновесие между присъщите на вярата интелектуални, емоционални и волеви моменти, създава най-благоприятните психически условия за поддържането на религиозния комплекс. Интелектуалният („идеологически“) и емоционалният („психически“) тип на религиозността, въпреки своите частни предимства по отношение на поддържането на религиозността и въпреки силата на изживяването

¹ Bl. Pascal „Pensées et opuscules“, sous la réd de Brunschwig.

² Н. Мизов — „Човек, религия, познание“, С., 1973, стр. 99.

в отделни моменти, имат един съществен недостатък от гледна точка на самоподдържането на религиозния комплекс: собствената им едностранчивост ги прави нестабилни. Това става особено ясно, ако вземем за пример по-развитите, крайните форми на тези типове.

* * *

В тази връзка представлява специален интерес проблемът за ролята на религиозното мислене в цялостния психологически механизъм на самоподдържането на религиозността.¹ В този ред от мисли съзнателно говорим не за мисленето въобще, а за „религиозно мислене“. „Мисленето въобще“ е познавателен процес и като такъв служи не за укрепването на определена психическа натласа, а за опознаване същността на явленията и процесите на действителността. В действителност обаче, в психиката „чисто“ мислене, необвързано с емоционалните и волеви процеси, не съществува. „Без „човешки емоции“ никога не е имало, няма и не може да има човешко търсене на истината.“² Въпросът е обаче в това, че едни чувства и свързаните с тях интереси и потребности (и по-точно обществените — в това число и класови — и личните интереси и потребности, върху чиято основа възникват и съществуват човешките чувства) се съгласуват със стремежа към истина и активизират неговата реализация. Други чувства (изразители на други потребности и интереси) не толкова игнорират мисленето, колкото го насочват в русло, което обслужва тези потребности и интереси, отклонявайки се същевременно от търсенето на обективната истина, доколкото тя не е съгласувана с тях.

В религиозното съзнание мисленето функционира имено във втората от посочените форми: това е мислене, пропито от емоционалност; мислене, за което обективната истина е нещо второстепенно, нещо, което се приема само доколкото може да се съгласува с религиозната емоционална доминантна. В този смисъл това мислене ще наречем **религиозно**. Религиозното мислене се разглежда като частен случай на „афективната логика“, на „логиката на чувствата“. На този вид „логика“ се противопоставя истинската, рационалната логика като оръдие в постигането на истината. Според Рибо в емоционалното мислене чувството, „оставайки без промяна или изменяйки се, обуславя избора или последователната смяна на интелектуалните състояния. Тези състояния представляват само обвивка на афективното състояние, само средство за въплъщаване на тази форма на мисленето“³. „В „логиката на чувствата“ — продължава същият автор, представата е вторичен елемент, единствената роля на житие е да служи за **субстрат на състоянието** на съзнанието, да то фиксира, да придава на флуидността на чувството конкретна форма и, така да се каже, да го „коагулира“; „с една дума, логиката на чувствата тър-

¹ Истината изисква да се спомене, че авторът е подценявал този проблем в предшествуващите си разработки.

² В. И. Ленин — Соч., IV изд., т. 20, стр. 237.

³ Т. Рибо — „Логика чувств“, СПб., 1900, стр. 8.

си само средства за удовлетворение и успех, без да се съобразява с това, дали пътищата, който следва, са рационално противоречиви¹.

Като единство от мислене и емоции религиозното мислене играе двояка роля. От една страна, то обслужва религиозните емоции, религиозната душевност като цяло, служи като средство за самоподдръжане на религиозността. От друга страна, доколкото е все пак мислене, то свидетелствува за съществуването (макар и на втори план) и на известни интелектуални, познавателни потребности и интереси. У тези религиозни лица, у които споменатите потребности и интереси са относително по-развити, и религиозното мислене излиза на по-преден план² („идеологически“ и „рационални“ тип религиозност).

Силното чувство и свързаното с него желание, насочено например против факта на смъртта, диктуват хода на представите; а при намесата на религиозната идеология — и на мисловните процеси. Има се предвид намесата на възприеманата отвън от традицията и внушението религиозна идеология. Не може обаче да се отрече известна по-голяма самостоятелност и активност на религиозното мислене чак у основателите на отделните религии. Казаното може да се отнесе и до вървящите от рационалния тип въобще. Мнозина от тях, ако и да не си създават собствена религия, но с помощта на религиозното си мислене откриват за себе си някои необходими им религиозни „истини“. Характерно за рационалния тип е това, че у него разсъжденията, умозрението заемат доста голямо място³. Докато са относително силни религиозните чувства (и респективно обстоятелствата, които подхранват), разсъжденията, умозрението в тъканта на религиозното съзнание не са особено опасни за неговото бъдеще — напротив, те даже подсилват интензитета на преживяванията. Но кому не е известно, че ахилесовата пета на религията е логиката, че най-уязвима е нейната познавателна, мисловна страна? Презрението към разума, което пронизва всички типично религиозни идеологии, не е случайно. То е свързано със съзнанието, че разумът заплашва устите на тези идеологии. Например докато един Паскал (вж. нашия пример по-горе), у когото религиозното чувство е било по-силно даже от мощния му интелект, подчинява в края на живота си напълно този интелект на чувството, друг също така възпитан в силно вървяща семейна среда френски мислител — Ренан — в по-друга обществена среда, изпитвайки по-слаби религиозни чувства, с разума си преодолява постепенно религиозността в традиционния смисъл на тази дума. Разстоянието от два века не е могло да промени съществено способността и склонността да се разсъждава, но то е снизило съществено интензитета на религиозните чувства.

Мисленето въобще (дори и в тъканта на религиозността), ако не е съпроводено от достатъчно силни религиозни чувства, действува

¹ Th. Ribot — „Logique des sentiments“, Р., 1920, p. 32, 60.

² Такъв тип е бил напр. Паскал (вж. по-подробно по-горе, чиято религиозност може условно да се определи като самосъзнаваща се и самоподдръжаща се посредством мисленето вяра. Същата осмисленост Паскал влага и в отношението си към атеизма (вж. Bl. Pascal, „Pensées et opuscules“, p. 22). Характерно е изказването и на католическият модернист Луази: „Моите книги представляват усилието, което съм направил, за да поддърjam себе си в католицизма (вж. Н. Delacroix, „La religion et la foi“, Р., p. 201). Но колцата са тези, които поддържат своята религиозност посредством мисленето!“

разяждащо върху религиозното съзнание посредством постоянно възникващите и усилващи се съмнения. Прекалено „резониращото“ религиозно съзнание не води обаче непременно към истински атеистическо съзнание, към научен мироглед. То може да прerasне (при обществени и лични условия, неблагоприятни за развитието на атеизма у дадена личност (в известен „умозрителен“ тип религиозност. Такъв тип съзнание можем да разглеждаме като преходно между религията и обективно-идеалистическата философия. Специфични форми на тази религиозност са **пантеизъмът** и **деизъмът**. Склонността към тези религиозни комплекси е обратно-пропорционална на склонността към нагледно-образни преживявания и право-пропорционална на склонността към умозрение, обобщение.

Върху масовото религиозно съзнание такива „подобрения“, каквито са пантеизъмът и деизъмът, действуват отблъскващо, разочароваващо. Религиозното съзнание на средния човек се нуждае от вярата и упованятието в бога-личност, а при умозрителната разработка на понятието „бог“ в пантеизма и деизма то трудно може да се свърже с представата за никаква личност.

* * *

Макар и да не е най-характерната черта на мистическия тип религиозност, религиозното мислене е обикновено силно развито и у този тип. Типичното за религиозността на мистика е по-голямата лична самостоятелност и активност, стремежът всичко да се преживее, да се изпита лично, интимно. Мистикът не си позволява просто да приеме на вяра определени доктрини, без да ги пречупи през себе си, през собственото си религиозно мислене. И ако мистикът не винаги отхвърля официалните доктрини, то той винаги ги приема само като нещо личното юсмислено и преживяно. Вложените лична активност, инициативност и самостоятелност в религиозния опит на мистика повишават интензитета на преживяванията, повишават религиозното самочувствие на мистика. Затова френският изследовател на психологията на мистицизма Дъолакроа е в правото си да твърди, че както „спекулацията е допринесла за трансформирането на ентузиазма в религия“, така „една негативна (т. е. преосмисляща — И. С.) спекулация допринася за трансформирането на религията в ентузиазъм“¹.

Че мистикът е склонен към разсъждения показват не само опитите на мистиците да създават свои мирогледни системи, но и склонността им непрекъснато да се вгълбяват върху своите собствени преживявания, да ги анализират, да ги подвеждат под определени понятия. Това са черти, които сближават мистика с философа и психолога. И все пак мистикът не е нито типичен философ, нито типичен психолог, т. е. той не е типичен представител на абстрактното, теоретическо мислене. Той е личност със силно развита емоционалност, а понякога и въображение — черти, които не дават възможност на неговия протест против шаблона и нивелировката да се излезе в чиста философия, т. е. форма на съзнанието, която по същество напуска

¹ H. Delacroix — цит. къч., р. 263.

пределите на религиозното съзнание. Мистикът търси простор както за мисълта, така и за чувствата си, но като че ли повече за чувствата. Той осмисля своите преживявания, но за него мисленето е по-скоро средство, отколкото цел. Не са ли главната му цел екстазът и сходните нему преживявания, в които господствува чувството, неразчленеността, пълната парализа на мисленето в обичайното му разбиране? Със своите качества на активност, самостоятелност, протест и пр. мистиката може да се окаже път не само за засилване, но и за преодоляване на религиозността (според условията). Но по-типично за нея е като че ли първото. Тъй както е вярно и това, че не мистиката, а философията, т. е. абстрактното мислене е по-сигурно и типично средство за преодоляване на религиозността.

У посредствените личности мистицизът прелива в груби прояви, фанатизъм. Ако обаче се сравнят „по-възвишените“ чувства на издиннатия в духовно отношение мистик с душевността на мислителя с философско-атеистически мироглед, различията не само от научно-познавателна, но и от чисто психологическа гледна точка в полза на мислителя са очебийни. Чувствата на човека с философски мироглед са по-обобщени, далеч по-безкористни, сравнени с по-голямата индивидуалност, „виталност“ на чувствата на мистика. Философският мироглед може така да интегрира живота и душевността на човека, че да стане тяхен основен стокер, противовес на всичко грубо и дребнико. Това е духовна хармония и интеграция, която, сравнена с религиозната, в научно-познавателно и психологическо отношение стои много по-високо. От тези съображения могат да се направят важни изводи в психологическо отношение: философско-мирогледната интеграция на съзнанието облагородява и възвисява чувствата, макар и да ги лишава от някои форми на крайната екзальтация¹.

*
* *

Каквато и значимост да има религиозното мислене в рамките на мистицизма, на индивидуалната съзерцателност, основна сфера, в която то се разгръща, е сферата на **официалната религиозна идеология**. Без религиозната идеология няма религиозен „опит“, няма лич-

¹ В случая имаме предвид не просто и не само философите по професия и призвание, но въобще всички хармонични в съвременния, социалистически смисъл на думата личности, независимо от техния профил — научен, художествен, политически и пр. Защото при социализма на всички тези прояви придава най-дълбок смисъл именно марксистко-ленинският научно-философски мироглед. Той обуславя основната целенасоченост на нашето общество, от него извлечат характерната си специфика всички основни форми на социалистическата духовна култура: морал, наука, изкуство, политика. С пълно право Н. Мизов („Методологически проблеми на атеизма“) настоява в единство с разработката на проблемите за религиозното съзнание да се разработват и проблемите на неговия антипод (атеистическото съзнание). Същият автор предлага и специално название на подобна наука: атеология или атеизмология. Струва ни се повече от навременно апелирането към разработка на проблемите не само на религиозното съзнание, но и на замествашото го във все по-голям машаб атеистическо съзнание. Изучаването на психологическите особености и преимущества на последното, за да се противопоставят на превратните „идеали“ на религиозната душевност, би имало огромно значение в чисто психологически аспект на атеистичната ни дейност. Засега подобно изследване си остава само пожелание.

ни „откровения“, няма „лично общение с бога“, няма мистицизъм. Именно затова видните представители на религиозния живот (напр. мистиците) винаги са се стремели да съгласуват колкото се може по-ясно личния религиозен „опит“ с „богооткровените истини“ на официалната религиозна идеология, на „свещеното“ писание. Така религиозият не само **анализира** собствените си религиозни преживявания, но и ги **сънтезира** с общоприетото, с изходната идеологическа база.

В рамките на определена сфера на религиозното съзнание богословието (мисленето), макар и в границите на религиозното съзнание, играе дори относително самостоятелна роля по отношение първичната емоционална база на това съзнание: богословското мислене, ако уважава себе си, не може да служи единствено и грубо на религиозната емоционалност, в известни предели то се съобразява и с рационалната логика, с изискванията на своята собствена, относително самостоятелна система от принципи и постановки.

*
* *

Във всеки случай, у мнозинството религиозни лица мисленето взема минимално участие във функционирането и самоподдържането на религиозността. Ето например как аргументира своята вяра една иеховистка: „Човек пред лоши за него събития предчувствува нещо лошо. Ето ви и доказателство, че съществува Бог“¹. Масата вярващи прибегва към по-активно религиозно мислене само когато са се появили никакви съмнения в безрезервно приеманата дотогава вяра. Ако „доказателствата“ на божието битие и на другите религиозни „истини“ са необходими някому, то това са тези вярващи, у които вече са възникнали някакви съмнения. Сама по себе си вярата има достатъчно солидна психична, емоционална „обосновка“, за да се нуждае от допълнителни, рационални аргументи. В тъканта на емоционалното (в случая религиозното) мислене те са не толкова доказателство, колкото оправдание, закрепване на това, към което човек е привързан с чувствата и желанията си. „Доказват“ това, което **желаят** да бъде вярно.

Всички богослови признават, че разсъдъчната логика не е основният източник на вярата. Колкото и да са развити интелектуалните способности у дадено религиозно лице, щом религиозният интерес, религиозното чувство надделяват над познавателния, плодовете на интелекта, на мисленето у този човек при цялата си значителност не могат да променят верската му нагласа, а ѝ остават подчинени. С такова впечатление оставаме например, когато четем съчиненията на някои **видни богослови**. Понякога те са изпълнени с интересни съображения, дори с известна способност за иманентно осмисляне на аргументите на противника. Всички тези „рационални зърна“ обаче в крайна сметка се подчиняват на изискванията на една порочна в познавателно, логическо отношение мирогледна система: нейната сила е в силата на чувствата и желанията, които ѝ съответствуват. Ето един типичен пример на религиозно разсъждение: „Християнинът изпитва, че вярва, да, изпитва го, и той изпитва също, че каквото и усилие в противоположна насока да се опита да направи, той няма

¹ Цит. по Е. Дулумаш и др. — „Современный верующий“, М., 1970, стр. 145.

да успее да се лиши от състоянието на вяра. . . Християнинът може да се счита за упълномощен да каже: „Аз не мога да си попреча да вярвам в намесата на бога. **Непреодолимостта на моята вяра е критерият на нейната истиност**“¹.

Друг автор, след като дава да се разбере, че чисто интелектуално възраженията против религията му са съвсем ясни, показва доколко те не могат да разколебаят вярата му: религиозният опит „не е никакво развитие, никакъв прогрес на човешката природа, а по-скоро един нов процес, който ни се представя като едно цяло.“ Във връзка с това, за да се възприеме религиозната „истина“ е необходимо специално „сетиво“ или „способност“. Който притежава това „сетиво“ (не е ли именно емоционално-психическата нагласа на вярващите, тогава прословутото религиозно „сетиво“ или „способност“? — И. С.), за да различава свръхсетивната реалност, може „в пълно доверие да отхвърли критиката на предметите на вярата, които му представя **нерелигиозният човек, комуто липсва това сетиво**“². Този пример показва, че разстоянието от чисто интелектуалното асимилиране на възраженията, отправени срещу вярата, до тяхното истинско приемане е огромно.³ Тук бихме били вправото си да заявим заедно с Паскал, че „сърцето има своите доводи, които разумът не познава“; несъмнено е обаче, че в религията „сърцето“ неправомерно узурпира правата на разума.

Признак на силно развито мислене е и психологическият самоанализ, големи постижения в който имат тажива видни религиозни дейци като: Августин, Тереза, Франциск Салски, мадам Гюйон и пр. Тук трябва да се прибави и своеобразната религиозна самокритичност, която фактически се проявява като предпоставка и същевременно като резултат на религиозния самоанализ.⁴

Когато мисленето на религиозния човек трябва да асимилира не широки научни или философски обобщения, а частни факти, които именно като тажива са безспорни, то се изражда в чиста софистика. Силната емоционално-психическа доминанта, с която е свързана вярата, пречи на вярващия да извлече поука и от най-безспорните и решаващи експерименти. Така още в началото на нашия век била предложена награда от 2000 франка на медиума, способен да повдигне в осветено помещение, без докосване един предмет, тежък само два-три грама. Никой не се отзовал на предложението. Спиритистите обаче се утешили при този неуспех с уверението, че явленията на левитацията са били вече наблюдавани многократно (?).

¹ Цит. по J. Leuba, — „Psychologie des phénomènes religieux“, Р., 1914, p. 292.

² Вж. пак там, с. 307.

³ Разбира се, същото се отнася до асимилирането („иманентно“), което едно истинно учение (напр. марксизъмът) може да направи по отношение на друго, неправилно (идеалистическо, метафизическо) учение. И тук разстоянието между „да разбереш“ и „да приемеш“ е огромно.

⁴ Вж. напр. превъзходния в психологическо отношение анализ на шеславянето у Иоан Касиан, взето като слабост на човешката природа, която слабост само сменя формите си, но е фактически неизкоренима. Това е в същност диалектиката на религиозните и нерелигиозните елементи на съзнанието, изложена обаче от позициите на религията (ср. Ив. Попов, „Естественный нравственный закон“, Сергиев Посад, 1897, стр. 158—159).

*
* *

Формите на религиозното мислене могат да бъдат различни върху основата на различни признания. Първо, според това дали се цели просто самоподдържането на вярата или нейната експанзия. Второ, според сходството с прилаганите в разсъдъчната логика форми. Трето, според това в каква степен е изявено, развито, разчленено самото религиозно мислене в тъканта на религиозното съзнание.

Когато разсъждението цели просто поддържането на вярата, то приема формата на оправдаване, апологетика. Взаимоподдържането и взаимоусилването на емоционално-психическия и идеенния момент на религиозността се изразява в това, че от една страна, чувствата създават фон и стимул за разгръщане на религиозното мислене, а от друга — религиозното мислене, систематизирайки натрупания религиозен „опит“, активно и целенасочено ръководи неговото по-нататъшно разгръщане. Както се изразява В. Р. Букин, в зависимост от емоционалните „състояния“ се формират специфични навици за създаване на религиозни категории, привички за тяхното ползване.

Емоционалната и рационалната сфера, тясно взаимодействуващи помежду си, могат да преумножават, задълбочават и усилват своите грешки.¹

Дадените примери далеч не изчерпват всички прояви на апологетичната форма на религиозното мислене. Не случайно с термина „апологетика“ е наименуван цял раздел от богословието. Религиозната идеология като цяло е опит за своеобразно оправдание на реално съществуващите страдания и несправедливост.

Когато разсъждението визира експанзията, утвърждаването на вярата, то се проявява в проповедите, с които се набират прозелити, в „обръщенията“, гадаенето и пр.

¹ В. Р. Букин — „Психология верующих и атеистическое воспитание“, 1969, стр. 87. Като елемент на самоподдържането на религиозността изследователите констатират още у първобитните племена доста гъвкава „аргументация“ според „логиката на чувствата“, насочена към разсейване на евентуални съмнения във вярата. Така племето *Kenyah* от Саравак счита, че живееците в съседство с него крокодили са настроени дружелюбно към племето, „въпреки че от време на време някой от племето е бил изядкан от тях... Когато това се случи, смята се или че жертвата е обидила, или малтретирана по някакъв начин някой крокодил или всички крокодили, или пък, че е била отвлечена от някой далечен от племето крокодил“ (вж. Levy—Bruhl, „L'âme primitive“, Р., 1927, р. 34).

Когато туземец носи на шията си желязна огърлица, той се счита неуязвим за куршум. Ако обаче талисманът не помогне, той ще мисли, че някакъв друг магьосник е изготвил по-силен противоталисман, жертва на който е станал (вж. А. Г. Спиркин, „Происхождение сознания“, М., 1960, стр. 277—278). Понякога вярващият даже предпочита да се усъмни в самата истинност на факта (бил той и най-достоверният), отколкото да се откаже от вярата си. Пол Реняр привежда следния пример от практиката на инквизицията: „Магьосницата се признава в това, че неотдавна изровила един дете и го изяла. Осъждат я на изгаряне. Мъжът на осъдената искал да проверят факта. Разравят гроба и намират трупа на детето в пълна неприносивеност. Но съдията и не мисли да се предаде пред очевидността, а, оправдайки се на признанието на подсъдимата, обявява, че изровеният труп е проста илюзия, произведена от хитростта на дявола. Тази жена била изгорена.“ (цит. по д-р Гарвалов, „Социална психопатология“, т. I, 1936, стр. 92—93).

В едни случаи религиозното разсъждение служи за насочване на религиозното поведение, за тълкуване на определени факти, които опитът поднася и пр. Тогава по своята логическа форма то съвпада с дедукцията или се доближава до нея.

В други случаи това разсъждение се свежда до привличането и обобщаването на факти, които в съответствие с емоционално-психическата нагласа на индивида се тълкуват в полза на зараждащата се или вече съществуваща и самоподдържаща се религиозност. Тогава по своята логическа форма то съвпада с индукцията или се доближава до нея.

Накрая, що се отнася до степента на изявеност и развитие на религиозното мислене, то може да се градира, като се започне от най-наивното и неразчленено мислене, което е присъщо на най-слабо образованите и интелектуално неразвити религиозни лица, мине се през интуитивизма на мистиката и илюминизма и се стигне до съвременните опити с най-разчленени (и по форма съвременни и наукоподобни) прийоми да се съгласуват, да се примирят науката и религията.

Що се отнася до опитите да се съгласуват религията и науката, вярата и разумът, опити, чито основи са положени още от средновековната холастика и които в наше време се различават по това, че от настъпление преминават към отбрана, ще отбележим само няколко принципни моменти, важни от гледна точка на разглежданятия от нас въпрос. Проблемът за модернизацията на религията е голям, многостранен и за неговото цялостно решение най-малко може да претендира изследване, което засяга само някои нейни психологически аспекти.

Когато религиозното мислене се опитва с иманентни за науката, т.е. с наукоподобни средства да вземе отношение към науката, то несъмнено се издига от гледна точка на своя апарат, форми, методи и пр., печели откъм яснота и разчлененост. Същевременно от психологическа, пък и от всяка друга гледна точка е важно да се констатира, че адекватизацията на религиозното съзнание към научния материал и методология може да се реализира или във формата на експанзия, или като отстъпление. В първия случай примиряването на религиозното и научното съзнание се върши за сметка на второто, което се обявява за по-нисше. Във втория случай по-несъществените пунктове на религията се приспособяват повече или по-малко към изискванията на науката, за да се запазят по-съществените. Доколкото и в този случай се цели фактически поддържането на религията, не може да не се констатира неговото двойствено значение. Разбира се, между тези два случая могат да съществуват и междинни, „смесени“.

Не само във визирания по-горе случай, но и в най-общ аспект мисленето играе двойствена, противоречива роля в поддържането на религиозността. Това вече бе подчертано по-горе. С много недостатъци по отношение стабилността на религиозността е и емоционално-психическият, сантиментален тип религиозност. За него е характерна склонността да извлича сигурността в спасението от силата на преживяванието чувства. Известно е обаче, че емоционалните процеси са по-непостоянни, по-променливи от интелектуалните. Именно това обуславя нестабилността и на самата вяра, на самата религиозност от

такъв тип: нейното колебание между полюсите на екзалтацията и почти пълната обезвереност в спасението.¹

Прекаленото рационализиране, интелектуализиране на вярата води към отслабване на религиозността като цяло, доколкото започва да потиска безпрепятственото разгръщане на религиозните емоции и религиозното въображение — два атрибути на религиозното съзнание, без които то не може да реализира ефикасно две от своите най-важни функции — интегративната и компенсацационната.

*
* *

В общи линии със съвременния свят самоподдържащата се, с живави традиции религиозна система, в условията на научно-техническата революция и на своето принудено отстъпление пред силите на прогреса, прибягва все по-често към помощта на мисленето. На тези членни опити за самоподдържане трябва да противопоставим още по-разгърната и настъпителна научно-мисловна дейност по преодоляването на религията и за цялостното оформяне на новото атеистическо, научно-революционно съзнание.

PSYCHOLOGICAL BASES OF RELIGIOUS THINKING

I. Slanikov

The paper is tracing out some of the most important aspects and functions of thinking in religious psychic. Religious thinking is a factor in maintaining religious mentality. This especially concerns the „complex”, „cultivated” religiousness. The connection between thinking and emotions within religious psychic is discussed. Special attention is drawn to the role of religious thinking in mystique and theology, as well as in contemporary religious modernization. Religious thinking is analysed in the aspect of its different forms, too. The comparison between religious and atheistic thinking suggest to the author some conclusions concerning the necessity to study the psychological aspects of atheistic mentality and thinking, too.

¹ Вж. по-подробно Ив. Слаников — „Колебания в религиозните преживявания“, „Философска мысъл“, 1973, кн. 5.

ИЗМЕНЕНИЯ В ПСИХИЧЕСКАТА УМОРА НА РАБОТНИЧКИ-СОРТИРОВАЧКИ СЛЕД ФИЗИЧЕСКИ УПРАЖНЕНИЯ

Ст. в. с. Н. СТОПОВ, Л. ЙОРГОВА

Проблемът за умората е един от централните проблеми на психохигиената на труда.

В настоящата работа изхождаме от съвршането, че умората представлява „закономерен процес на временно снижаване на работоспособността“, „нормална реакция на дейността“ (8, стр. 180); че процесите на умора и възстановяване имат „извънредно сложен и диалектически противоречив характер“ (стр. 35).

I. ОРГАНИЗАЦИЯ, ЗАДАЧИ И МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Ние си поставихме следните задачи:

1. Да проследим — съобразно с характера на професионалния труд — какъв вид изменения настъпват в психическата и в нервно-психическата умора на работничките-сортировачки в процеса на тяхната трудова дейност.

2. Да установим поддават ли се на въздействие измененията в професионалната умора при специална организация на 20-минутния отпуск със средствата на физическите упражнения.

През време на експерименталния период беше проведен 20-минутен **микроурок** с подгответелна, основна и заключителна част. Той беше наситен с богато разнообразие от упражнения без и със уреди, танци и народни хора, от което следваше повишената емоционалност в заниманието.

За целите на изследването бяха използвани две групи работници: а) опитна група в състав от 21 работници на възраст от 21 до 48 години и трудов стаж от 4 до 25 години и б) контролна група в състав от 10 работници на възраст от 22 до 49 години и трудов стаж от 2 до 30 години.

Работничките-сортировачки работеха в седнало положение с динамично натоварване на горните крайници и с напрегнато внимание.

Изследванията с опитната група се провеждаха след третия работен час на смяната (в 10 часа) непосредствено преди и след 20-минутния физкултурен урок.

Контролната група беше изследвана при следните условия: в 10 часа — първо изследване, а след 20—30 минути, през което време работничките продължаваха да вършат своята трудова дейност без какъвто и да е отпуск — второ изследване.

Ние използвахме предимно психологически и отчасти нервно-физиологически показатели. Съобразихме също така и с характера на професионалния труд на работничките-сортировачки и с характера на натоварването с физически упражнения по време на микроурока.

Във връзка с набелязаните показатели приложихме следните методики: а) методика за десетостепенно балиране на собственото чувство за умора (3), б) методика за четиристепенно скалиране в положи-

телно и отрицателно направление на собственото самочувствие (3), в) методика за изследване характеристиките на двигателната усетливост за напрежение (Н. Попов) — чрез използване отклоненията от 10 възпроизвеждания на различна по величина двигателна сила, отчитана чрез ръчен динамометър, г) методика на изследване скоростта на възприемане и преработка на зрителната информация (10), д) методика за изследване устойчивостта на възбудния процес, е) методика за изследване лабилността и устойчивостта на степента на лабилност (9).

II. РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

Проведените микроуроци с физически упражнения внасят редица изменения в показателите за динамиката на психическата умора:

1. Изменят се самооценките за умора и самочувствие (табл. 1).

Таблица 1

Изменения в самооценките за умора и самочувствие

№	Самооценка	Групи	I изследване	II изследване	Разлика в абсолютна стойност
			бал		
1.	Умора	опитна контролна	2,48 4,60	4,19 6,10	+1,71 +1,50
2.	Самочувствие	опитна контролна	1,90 0,90	+2,05 +0,80	+0,15 -0,10

Данните показват, че прилаганите в микроурова физически упражнения, от една страна, повишават степента на чувството за умора,

Таблица 2

Изменения в показателите на двигателната усетливост за напрежение

№ по ред	Показатели	\bar{x}		Разлика в абсолютни стойности	Pt
		преди микроуока	след микроуока		
1.	Величина на отклоненията	2,02	1,94	0,08	0,31
2.	Отклонения с надценяване: а) брой	3,86	3,14	0,72	0,89
	б) стойност	10,33	6,81	3,52	0,95
	в) средна аритметична	2,61	1,79	0,82	0,98
3.	Отклонения с подценяване: а) брой	3,81	4,57	0,76	0,86
	б) стойност	10,81	13,24	2,43	0,89
	в) средна аритметична	2,52	2,68	0,16	1,72
4.	Без отклонения: а) брой	1,95	2,19	0,24	0,70

а паралелно с това подобряват самочувствието. При контролната група степента на чувството за умора след около половин час се увеличава, но в по-малка степен. В същото време степента на самочувствието намалява.

2. Макар че двигателната усещливост за мускулно напрежение не търпи след микроурока значими и статистически достоверни изменения, отделните характеристики на усещливостта, свързани с хактера на отклоненията при възпроизвеждане на мускулното напрежение, се изменят (табл. 2).

Отчетливо се открояват двете противоположни направления: след проведенния микроурок величината на отклоненията при възпроизвеждане с по-голяма величина намалява (статистически достоверно), а величината на отклоненията при възпроизвеждане с по-малка величина се увеличава (статистически недостоверно).

3. След проведення микроурок съществени изменения са констатирани и при показателя за скоростта на възприемане и преработка

Таблица 3

Изменения в показателя за скоростта на възприемане и преработка на информацията (S)

№ по ред	Групи	$\bar{x} = S$ бит/сек.		Разлика в абсолютни стойности	P_t
		I изследване	II изследване		
1.	Опитна	1,655	2,110	0,455	0,99
2.	Контролна	1,867	2,132	0,265	0,98

на зрителната информация (табл. 3). И при двете изследвани групи — скоростта на възприемане и преработка на информацията (S бит/сек.) се увеличава чувствително и статистически достоверно ($P_t > 0,90$), като при това увеличението за опитната група е почти двойно по-голямо в сравнение с увеличението за контролната.

Таблица 4

Изменения в бързината и точността като компоненти на скоростта за възприемане и преработка на информацията

№ по ред	Групи	Показатели			Разлика в абсолютни стойности	P_t
			I изследване	II изследване		
1.	Опитна	време (t) грешки (n)	203,95 12,76	167,09 11,90	36,88 0,86	0,99 0,68
2.	Контролна	време (t) грешки (n)	177,37 17,25	157,28 13,87	20,12 3,38	0,96 0,80

Заедно с това направихме проверка — изменят ли се и в каква степен изходните показатели за скоростта на възприемане и преработка на информацията. Данните в табл. 4 показват, че от двета по-

казателя (времето t и броя на грешките n) само времето се поддава на статистически достоверни изменения ($P_t > 0,90$) по посока на намаление. Грешките намаляват, но това не е потвърдено от коефициента на достоверност ($P_t < 0,90$).

4. Максималното постижение за сила ($\bar{x}K$) в теста от десетте опита статистически достоверно намалява след проведените микроуроки (табл. 5). Сниженето е слабо, тъй като вероятно и самото натоварване по време на заниманията е умерено.

Таблица 5
Изменения в показателите за моментна максимална сила (K)
и за силова издръжливост (R)

Показатели	Преди микроурока	След микроурока	Разлика в абсолютните стойности	P_t
$\bar{x} K$	29,95	28,80	1,15	0,91
$\bar{x} R$	26,29	25,59	0,70	0,71

Липсата на изменения в максималната сила като средна аритметична от десетте опита ($\bar{x}R$) се потвърждава и от приблизително еднаквия темп, с който се изменя максималната сила в теста (рис. 1).

5. По отношение лабилността на централната нервна система сравнителните данни за опитната и контролната група показват различия в измененията (табл. 6).

Таблица 6

Изменения в показателите за лабилността на централната нервна система

№ по ред	Групи	Показатели	I изследване	II изследване	Разлика в абсолютните стойности	P_t
1. 2. 3. 4.	Опитна	$\bar{x} R$	64,85	67,26	2,41	0,99
		$\bar{x} Max.$	72,20	73,00	0,80	0,76
		$\bar{x} Min.$	60,07	63,27	3,20	0,99
		$\bar{x} W$	33,47	23,87	9,60	0,99
1. 2. 3. 4.	Контролна	$\bar{x} R$	54,98	54,20	0,78	0,85
		$\bar{x} Max.$	60,90	60,50	0,40	0,57
		$\bar{x} Min.$	49,80	49,70	0,10	0,50
		$\bar{x} W$	28,40	27,70	0,70	0,57

Забележка: $\bar{x}R$ — средна аритметична на честотата на движенията от десетте опита на тепинг-теста, $\bar{x} Max.$ — средна аритметична от максималното постижение в тепинг-теста, $\bar{x} Min.$ — средната аритметична от минималното постижение в теста, $\bar{x} W$ — средната аритметична за вариативността на постиженятията в отделните опити на теста.

При опитната група физическите упражнения от микроурока увеличават показателя на лабилността и показателя за минималното постижение. Това увеличение на честотата на движенията по посочен-

ните показатели се съпътства от чувствително намаляване на разликите между постиженията в отделните опити: вариативността намалява. При опитната група само показателят за максималното постижение (x_{Max}) се увеличава без статистическа достоверност.

Рис. 1. Темп на изменение на максималната сила

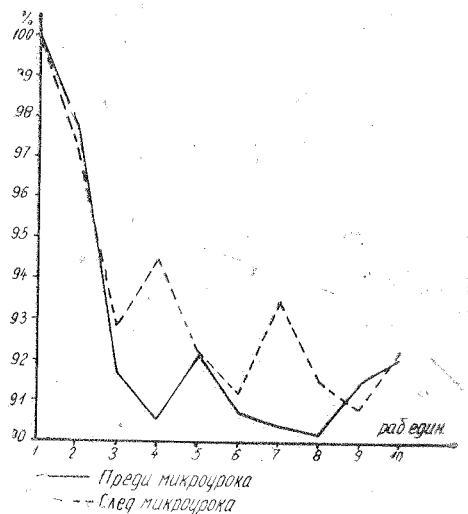

Рис. 2. Темп на изменение на честотата на движението (опитна група)

От друга страна, данните за контролната група показват липса на статистически достоверни изменения за всички четири показателя — $P_t < 0,90$.

Различия между опитната и контролната група се констатират и по отношение на темпа, с който се изменя честотата на движенията при отделните работни единици на експеримента с тапинг-теста (рис. 2 и 3).

III. АНАЛИЗ И ОБСЪЖДАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Изучаването на субективния фактор в процеса на труда и производството изисква да се отчитат временните състояния на личността на работещия човек и на първо място — на умората.

Проведените микроуроци твърде осезателно влияят върху чувството за умора, а до известна степен и върху общото самочувствие. Значителното увеличаване на чувството за умора след микроурака (с около 69%) и сравнително слабото увеличение на чувството за умора при контролната група работници (с около 33%) разкриват истинския си смисъл при съпоставянето им с изменението в самочувствието. Работничките, които участвуват в микроурака, наред с значителното увеличаване на чувството за умора показват и подобряване на

самочувствието си, докато неучаствуващите в микроурока работнички, независимо че в значително по-малка степен увеличават чувството си за умора, то това увеличение е съпроводено с едно доста подчертано **влошаване на самочувствието**. От направеното сравнение следва из-

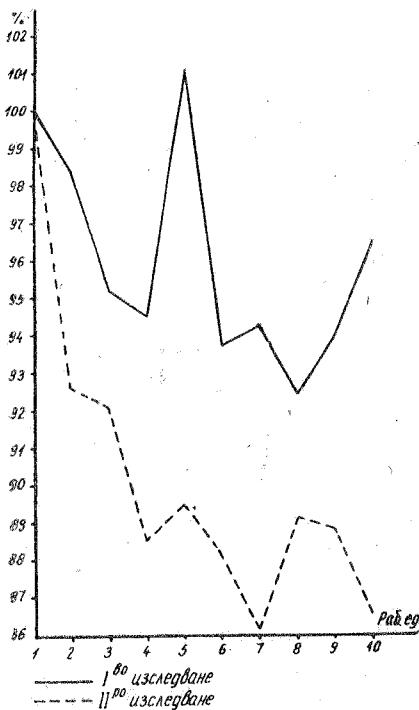

Рис. 3. Темп на изменение на честотата на движението (контролна група)

водът, че рязко повишената степен на чувството за умора у работничките след микроурока има за свой източник двигателната активност от физическите упражнения и представлява по същество известно приятно преживяване на умората от движенията — „мускулната радост“. (И. П. Павлов). В същото време по-слабото повишаване на чувството за умора и влошаването на самочувствието у работничките, които не участвуват във физкултурния микроурок, явно се дължи на изразена хиподинамия, работно еднообразие и монотонност и затова няма този характер на усещания и преживявания.

Друго потвърждение на направения извод за характера на умората след физическите упражнения представлява поляризацията на лицата и на бала по съответните степени на самочувствие. Преди микроурока толемият дял на лицата и на бала (около 70%) е концентриран в степента „добро самочувствие“. След микроурока поляризацията се изменя чувствително: изчезва самочувствието в степен „средно добре“, силно се увеличава самочувствието в степен „много добре“, като се появяват малко случаи и в степента „средно лошо“ и „много лошо“. Този факт ни дава основание да приемем, че активният отпуск с физически упражнения и тренировки преодолява барierата на само-

чувствието под „добро“, като го формира в степен „добро“, „много добро“ и „отлично“.

Положителните изменения след микроурока имат съществено важно значение не само в здравно-хигиенен смисъл, но и за превършашето на труда в първа жизнена потребност, за формирането на мотиви на социалистическо отношение към труда. Съветските автори Блинов и Самсонова, Здравомислов и Ядов изтъкват, че това е свързано именно с развитието и възпитанието на чувството на удовлетворение от работата, от конкретния вид труд (1, стр. 105).

Микроурокът с физически упражнения се отразява и върху показателите на изследваните от нас психически процеси. На повишено-то чувство за умора при работничките от нашата опитна група не съответствува увеличаване прага на усетливостта.

За положителното въздействие на заниманията върху усетливостта може да се съди и по някои достоверни изменения при отделните лични характеристики. Прагът на усетливостта при отклоненията с надценяване намалява статистически достоверно и в твърде голяма степен (с. 31,4%), заедно с намаляване и на общата стойност на отклоненията с надценяване (с 34,1%), без да се изменя достоверно броят на тези случаи. В същото време прагът на усетливостта при отклоненията с подценяване не намалява статистически достоверно. Може да се приеме, че физическите упражнения по време на микроурока действуват до известна степен **стимулиращо върху активния тормозен процес**, преодолявайки известна излишна възбудимост, наструпана в резултат на манипулацията на ръцете по време на работа.

Другият показател на сензорната дейност — скоростта на възприемане и преработка на информацията — също търпи значителни изменения след провеждането на микроуроците. Изменението обаче за опитната група е било два пъти по-голямо в сравнение с контролната. Увеличението на скоростта на възприемане и преработка на информацията при трудовата дейност се обуславя от обстоятелството, че в този процес работничките са заангажирани с изпълнението на трудовите операции, изискващи бързина и точност на възприемането, съсредоточено внимание (Подобна особеност по отношение на друг вид дейност е констатирана от други автори). Необходимо е да се има също така предвид, че докато след микроурока увеличението на скоростта на възприемане и преработка на информацията се дължи в по-голяма степен на намалението на компонента време (t) и в по-малка степен на намалението на компонента грешки (n), то при работничките от контролната група е обратно. Този факт разкрива, че увеличението на скоростта за възприемане и преработка на информацията в процеса на трудовата дейност се съпровожда от по-високачествена информация, отколкото при увеличението на скоростта в процеса на микротренировката.

Характеристиката на въздействието на микроурока върху състоянието на умора при работничките проследихме по-нататък по някой изменения на състоянието на коровите процеси.

Провежданите микроуроци при нашите изследвания не се отразяват върху устойчивостта на силата на възбудния процес.

По отношение силата на възбудния процес микроуроците въздействуват отрицателно. След физкултурния микроурок силата на възбудния процес намалява.

По отношение на другия показател за състоянието на коровите процеси — лабилността на централната нервна система — изменението са в положително направление. Провежданите микроуроци повишават лабилността на нервната система и снижават чувствително неуравновесеността на нервните процеси. Този факт отразява снижаването на състоянието на умора, резултат от двигателната пасивност. Че действително това е така показват и сравнителните данни за работничките от контролната група. При тях показателите на лабилността вместо увеличение показват статистически недостоверно и минимално намаление. Скоростната издръжливост вместо повишение, както е при работничките след микроуроците, показва значително намаление — израз на силно намаляване устойчивостта на лабилността.

ЧУ. ИЗВОДИ, ОБОВЩЕНИЯ, ПРЕПОРЪКИ

Изучаваните от нас проблеми за регулиране на психическата и нервно-психическата умора на работниците в процеса на тяхната трудова дейност и със средствата на физическата култура принадлежат към онези „основни проблеми“, които осигуряват непосредствен преход от изучаване ролята на психическия фактор към **построяване на рационализаторската идея, насочена към изменения на изучаваното явление**“ (2, стр. 14) (курсивът наш — Н. П., Л. И.).

Провежданите микроуроци влияят върху процесите на умора и възстановяване, като: а) повишават приятното чувство на умора от двигателната активност, „мускулната радост“; б) подобряват общото самочувствие на работника, като съдействуват за превръщането на неговия труд в жизнена потребност; в) повишават при някои случаи мускулно-двигателната усетливост върху основата на повишаване активните тормозни процеси в кората на главния мозък; г) увеличават в значителна степен скоростта на възприемане и преработка на информацията като процес, необходим при изпълнението на трудовите действия; д) повишават лабилността на централната нервна система, като с това естествено тонизират и в по-висока степен дейността на ръководния орган — кората на главния мозък.

Препоръчваме при по-нататъшното усъвършенствуване на физкультурните микроуроци да се има предвид:

а) съществуват отделни (малко на брой) случаи, когато самочувствието на работничките се влошава (което се дължи на леки заболявания в момента, поради което натоварването от микроурока въздействува отрицателно); б) намаляването на грешките при увеличаване скоростта на възприемане и преработка на информацията, кое-то естествено се получава в процеса на осъществяване на трудовата дейност (до 3–4-я час на работната смяна), търпи известно задържане в резултат на микроурока; в) силата на възбудния процес, разкриваща чрез моментната сила, намалява.

По такъв начин изучаването на измененията в психическата и в нервно-психическата умора на работничките след провежданите микроуроци действително са превръща в рационализаторска идея за из-

ползване на физкултурните микроуроци като средство за благоприятно регулиране състоянието на умора, а върху тази основа — повишаване трудовата активност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Н. Блинов, Т. Самосоюрова — К. вопросу об изучения социально-психологического аспекта трудовой деятельности, Сб: Из опыта конкретных социологических исследований, ИМУ, Москва, 1969. 2. С. Г. Геллерштейн — Введение. Задачи психологических исследований в реконструктивном периоде. Сб: Психология труда. Часть I. Серия „Из истории советской социологии. Информационный бюллетень № 17, М., 1969. 3. Е. С. Кузмин — Основы социальной психологии, ИЛУ, Л., 1967. 4: И. В. Мангъров, Н. Георгиев, Н. Ханне, С. Винчева — Исследования върху производствената гимнастика, Сб. Научни трудове на ЦНИИФК, М и Ф. С., 1959. 5. И. В. Мангъров, Н. Ханне — Научни изследвания по производствената гимнастика, Сп. Въпроси на физ. култура, кн. 4, 1958. 6. А. П. Нечаев — Наш метод исследования психологического утомления, Сб. Психическое утомление. Экспериментально-психологические исследования педагогического и профессионального труда, М-Л, 1929. 7. Г. Д. Пирьов — Експериментальная психология, изд. Наука и изкуство, С., 1968. 8. К. К. Платонов — Вопросы психологии труда, Медгиз, М., 2962. 9. Н. Попов — Изменения в коровата невродинамика на спортиста в процеса на подготовката му, сп. Въпроси на физ. култура, кн. 1, 1970. 10. Н. Попов, Г. Яиков — Нормативи за оценка скоростта на възприемане и преработка на информацията у футболисти, Трудове на ВИФ, т. XIII, кн. 2, М и Ф. С., 1970. 11. Психология труда. Часть I. Серия „Из истории советской психологии“, Информ. бюллетин № 17, М., 1969. 12. Тр. Трифонов, Здр. Иванова, И. Венев — Организация и методи на изследванията по някои въпроси от психологията на труда, С., 1967. 13. В. В. Чебышева — Психология трудового обучения, изд. Просвещение М., 1969. 14. Д. Б. Шумуляян — Процеси торможения в коре больших полушарий при утомлении, сп. Теория и практика физической культуры, вып. 2, 1956 г.

CHANGES IN PSYCHIC FATIGUE IN WOMEN WORKING AS SORTERS AFTER PHYSICAL EXERCISES

N. Popov, L. Yorgova

The effect of 20 minutes physical exercises sessions upon the professional fatigue in an experimental group of women-workers employees as sorters was studied and some changes where compared with a control group were established.

Microtrainings, applied after the third working hour result in improvement of some psychological parameters, which are of a basic importance for the working activity: the Subjects feel better, they show improved kinaesthesia, perception speed and information processing, as well as improved lability of the higher nervous system.

Such microlessons in physical culture are a means for positive fatigue regulation, as well as for achievement of higher working capacity.

ЗА ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА ОЦЕНКА НА ТРУДА В ТЕКСТИЛНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ

А. БОБЕВ — ЦНИРД, ДСО „Текстил“

В съвременното промишлено производство се забелязва тенденция за непрекъснато интензифициране на труда. Увлечени от стремежа за максимална икономическа ефективност, много организатори на труда забравят, не познават или в най-добрия случай не разполагат с данни за границите на човешките възможности. Това в най-голяма степен се отнася до психичното натоварване, поради което трудът в така проектирани условия води обикновено до преждевременно спадане на психическата работоспособност. В зависимост от степента на умората, в някои случаи се стига до неадекватно регулиране на трудовото поведение, а в други и до нарушение на психичното здраве. Става ясно колко е важно за прогнозирането и профилактиката да се разполага с информация за биологическите разходи, с които е постигната или се постига дадена производителност на труда. В практиката на текстилната промишленост досега се наблюдава явление, при което производителността на труда се повишава, без да се променят съществено организационните, здравно-хигиените и други условия на труда. В тези случаи нарастването в най-голяма степен е за сметка на човешкия фактор, като натоварването на биологичните функции нараства многократно и твърде често може да се стигне до надхвърляне компенсационните възможности на организма. Ето защо процесът на нарастване производителността не трябва да се провежда стихийно, без контрол, отчитане и оценка на показателите за работоспособността.

Проблемата за оценката на труда е сложна и засяга много въпроси, които могат да се разглеждат в идеологически, политически, икономически, социологически, биологически, здравно-хигиенен, естетически, психологически и други аспекти. В настоящата статия тя се разглежда в психологически план. Следва да се каже, че досега оценката на труда в текстила се е извършвала предимно по физиологичен, биохимичен и други показатели. Те са играли и играят първостепенна роля в началния период от развитието на производството, когато доминира физическият и по-елементарен труд, при който се отделя най-голямо внимание на мускулната дейност. Оценката при тях се извършва по таблици, които отразяват промените, настъпващи в енергоразхода, пулсовата честота, кръвното налягане, телесната температура, кожната термосиметрия, дихателни движения и други показатели, като: санитарно-хигиенни условия, режим на труд и почивка, брой на обслужваните машини, темп на работа, качество на сировинните, промени в здравето, текущество, време за излизане в пенсия и др.¹ У нас в текстилната промишленост се ползва „номограмна таблица с ергономични критерии за физиолого-хигиенна и био-физиологична оценка на условията на труда“, разработена от кмн ст. н. с. д-р М. Мирчев, в която са застъпени 46 показателя — хигиенни и биофизиологични, степенувани в петобална система². Тя отразява па-

¹ Косилов С. А., Душков В. А. — Медико-биологические проблемы НОТ, Медицина, М., 1971.

² Мирчев М. — „Текстилна промишленост“, С., 8/1970.

раметрите на недопустимите, твърде неблагоприятните, неблагоприятните, благоприятните и особено благоприятните зони на показателите. Макар че авторът не може да избегне и представя някои психологични показатели, които са на границата на психологията и физиологията, таблицата не предоставя възможност за пълноценна психологическа оценка, каквато липсва и в по-горе изброените направления. Други подобни разработки с нормативно количествени оценки за психическата натовареност в текстилната промишленост, получени с помощта на методите на математическата статистика, не са ни известни. Липсват и систематизирани данни за оценка на психическата сфера на работниците от други отрасли на промишлеността в страната. Не са налице и данни от социалистическите страни, които успешно да се прилагат в това отношение у нас. Считаме, че на тази фаза на развитие на производството комплексната оценка е била обоснована, но днес при високомеханизираното и автоматизирано производство тя е непълна, по следните съображения: а) настъпване на качествени промени в изискванията към человека; б) неадекватност на физиологическите оценки.

Данните от последните, въпреки че са обективни и точни, не отразяват реалното натоварване на работника, а информацията от тях не е достатъчна за прогнозиране и направляване на ритъма, интензивността и условията на труда. Дори самите физиолози стигат до извода, че забавянето или прекратяването на дейността се дължи по-скоро на чувството на умора, предизвикана от психологически фактори, отколкото на физиологични и биохимични промени. Затова и те прибягват за допълнителна информация към методите на субективната оценка¹, които също че са много надеждни. Тези съображения съществено променят теоретическата значимост и практическото приложение на данните от редица показатели. Те показват обективните съотношения на натовареност на функционалните системи на човешкия организъм от съвременния труд. Става ясно колко назряла и остра нужда съществува от установяване на обективизирани психологически показатели — израз на най-чувствителната част на човешката личност, които да заемат първостепенно място в комплексната оценка на труда в текстилната промишленост. Въпросът придобива още по-голяма острота, като се вземат предвид резултатите от наши предидущи разработки и предварителни проучвания във връзка с разглежданата проблема, от които може да се направи заключение, че в почти всички наши текстилни предприятия ергономичните изисквания в това отношение не са осигурени.²

С настоящата статия се прави опит за конкретно проучване на психическите функции у работници от текстила с оглед създаване на таблица, отразяваща средната психична натовареност в тази промишленост. Обобщените данни от таблицата ще се ползват: на първо място — при сравнителна оценка за натовареността на психичните функции у работниците от различните професии на отрасъла; на второ място — при определяне нивото на психическата работоспособност,

¹ Бранко Сремец — Субективен подход към изследване на умората. Сб. Синтез и изследване на системата „човек—машина“, НТС по машиностроение, С., 1970.

² Вж. разработки на НИПКТИП под кодово название 10.13 и 8.17, 1972.

респективно умората, при упражняване на отделните професии; на трето място — за оценяване ефекта върху работоспособността, който оказва едно или друго мероприятие, внедрявано по линията на НОТ, и накрая за допълване на съществуващите нормативни документи за оценяване условията на труда с най-съществените показатели на съвременния труд.

За постигането на тази цел проведохме психологически изследвания в пет водещи текстилни предприятия. Психологическите анализи на труда показват, че в него вземат участие цяла система психически функции, които имат различна значимост и структура. За нас най-важно беше да обективизираме и количествено обосновем някой от основните елементи на функционалната психологическа структура на професиите (ФПСП).¹ След продължително наблюдение на професиите в текстила пристъпиахме с комплексен набор от методики към изследвания на 13 психически функции, професиограмно показани за основните от тях. Изследван бе контингент от 382 текстилки от осем професионални групи: тъкачки, предачки, атлетуристи и др. Експериментално-доказателственият материал бе подложен на прецизна статистическа обработка, която доказва достоверността и типо-представителността на фактическите данни, които са представени в подходящ за бъдеща работа вид на табл. 1. Констатира се, че разпределение на случаите е близо до нормалното — Гаус—Лапласовото. За това при определяне на нормативните интервали използвахме метода на Рудолф Мартин за сигмалиите отклонения, с известна модификация² съобразно целите ни.

Данните от табл. 1 отразяват средните нива на психическите функции у работниците от текстилния отрасъл. При оценяване на психическото напрежение на конкретна професионална група от отрасъла се съпоставят резултатите на групата със стойностите на функционалните показатели от таблицата. При това съпоставяне всяка изследвана психическа функция приема баловата оценка на интервалното поделение, под което попадат осреднените стойности на трупата. Тази оценка се нанася на бланката за оценяване, като хоризонтално, срещу съответния показател и вертикално под получената балова оценка, се нанася точка. Ако условно си представим бланката за оценяване като координатна система, то по абсцисата са обозначенията на баловата оценка, а по ординатата — психологическите показатели за оценяване. Като се нанесат точките на оценените функции и отделните точки се съединят с линия ще се получи изображение, което характеризира графично степента на психично натоварване на работниците от дадена професия. Очевидно е, че идеалната оценка ще представлява права отвесна линия, свързваща точките под балова оценка 5. Всички възможни изображения на кривата, свързваща точки в дясното от пунктирната линия, ще показват благоприятно натоварване на функциите и обратно — в лявата страна ще се окажат значения, които са неблагоприятни спрямо средното натоварване в отрасъла. Прак-

¹ Минкова С., Трифонов Т. — Психологически структури на професията, Сб. Избор на професия и формиране личността на ученика, С., Н. П., 1973.

² Сепетлиев Д. — Медицинска статистика, изд. Медицина и физкултура, С. 1972.

Таблица 1

Таблица за психологическа оценка на труда в текстилната промишленост

№	Показатели	Балова оценка				
		3	4	5	6	7
1	2	3	4	5	6	7
1.	Усещане за равновесие, изследвано със „Стабиломер“ — брой/грешки	11	11—9	9—5	5—3	3
2.	Тактилна усетливост, изследвана с „Винт на Мъде“ — в 0,01 мм	10	10—6	6—2	2—1	1
3.	Зрително възприятие, изследвано с „Тахистоскоп“ — бр. възприети обекти при експозиция 0,3 сек.	6	6—7	7—8	8—9	9
4.	Преработка на зрителна информация, изследвана с теста на Хартридж — бит/сек.	1,52	1,52—1,68	1,68—1,84	1,84—2,00	
5.	Концентрация на вниманието, изследвана с „Двойно-визуален тест“ — време/сек.	140	140—137	137—131	131—129	129
6.	Устойчивост на вниманието, изследвана с тест на Бурдон — Куст. ви.	99	99—119	119—160	160—180	180
7.	Елементарно мислене и пространствена представа, изследвани с тест на Мак-Кери сек. гр.	168 5	168—164 5—4	164—160 4—3	160—156 3—2	156 2
8.	Латентно време на праста реакция (зрително-моторна), изследвана с реакционометър — мили/сек.	429	429—406	406—360	360—337	337
9.	Максимален темп на движението, изследван с тепинг-тест — дясна ръка бр./уд. в 15 сек.	75	75—80	80—89	89—98	98
10.	Точност на движението и емоционална устойчивост, изследвани с трептометър — динамична трептометрия — Кд. т.	0,08	0,08—0,14	0,14—0,26	0,26—0,32	
11.	Координация на движението, изследвана със „Супорт“ — сек. гр.	486 103	486—463 103—97	463—440 97—85	440—395 85—80	395 80
12.	Зрително-двигателна координация, изследвана с апарат на Пърковски — % на грешките при 90 импулса в мин. — % на грешките при 105 им./мин.	26 28	26—23 28—26	23—20 26—22	20—16 22—20	16 20
13.	Сръчност на пръстите на ръцете и изграждане на навици, изследвани със „Сортировъчна проба“ — сек. гр.	136 6	136—119 6—4	119—110 4—2	110—101 2—1	101 0

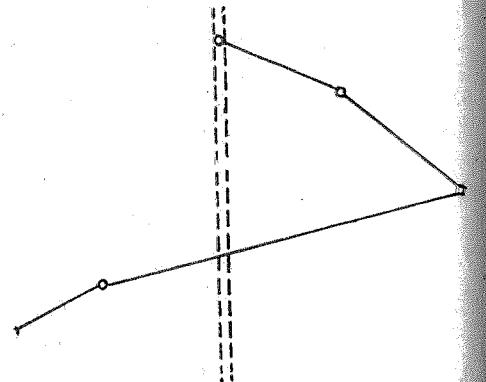
тически най-вероятно биха се получили криви, свързващи точки от двете страни на пунктирната линия. Така например изследвани са пет психически функции, които са професиограми за дадена професия и са получени стойности по показателите, както следва:

По показател № 1 е намерено средно за трупата 7 допуснати нарушения на равновесието (грешки), на което отговаря балова оценка – три (3). По останалите четири показателя са получени резултати, оценени с балови оценки – четири (4) за втори показател, пет (5) – за трети, две (2) за четвърти и едно (1) за пети показател. При това положение на бланката за оценяване се нанася срещу УР точка под балова оценка (3), срещу ТУ (4) и т. н.¹ Получава се следното:

Бланка за оценяване на психическото натоварване

1	Показатели	Валова оценка				
		1	2	3	4	5

1. Усещане за равновесие (УР)
2. Тактилна усетливост (ТУ)
3. Обем на зрителното възприятие (ОЗВ)
4. Преработка на зрителна информация (ПЗИ)
5. Концентрация на вниманието (КВ)

Вижда се, че кривата свързва показатели с балови оценки от двете страни на пунктирната линия. Тя разгранича неблагоприятните от благоприятните зони на проява на показателите и играе ролята на сигнално-предупредителен ориентир за организаторите на труда. В нашия пример последните два показателя (ПЗИ и КВ) се отклоняват в отрицателна посока от средното значение за отрасъла и са с неблагоприятна оценка. В такива случаи показателите следва да се подобрят така, че след провеждане на целенасочени мероприятия те да подобрат стойностите си и да преминат в дясно от сигналната линия. По този начин се изяснява кой показател трябва да се измени и колко, в каква посока и степен, от какво произтича отклонението, по какъв начин, с какви средства и последователност, отделно или в комплекс с други взаимодействуващи фактори да се повлияе, за да се постигне оптималност на цялостния трудов процес, т. е. да се постигне максимален производствен резултат с минимален разход на биологическа енергия. Освен за оценка на професиите от текстилния бранш разработената таблица може да служи и за съпоставяне при наличието

Посоченият пример илюстрира принципа на оценяване на психическото натоварване.

на данни за психическото натоварване в други отрасли на промишлеността или за сравняване със средното за промишлеността у нас. По този начин ще се определи сравнителното място на текстилния отрасъл в това отношение.

Психологическото оценяване на труда на текстилните работници ще намери приложение при обективното нормиране на труда, при регламентиране на режимите на труд и почивка, при провеждане на професионален подбор и разстановка на кадрите, при проектиране на нови предприятия, технологични процеси и машини от гледна точка на оптимизирането на психическата работоспособност, като при нея се използват препоръките на инженерната психология. Психологическа оценка ще даде възможност да се изяснят влиянието, стимулиращото въздействие и степента на компенсация на неблагоприятните условия на труда при провеждане на мероприятия от такова естество. Наред с това може да се получи информация, с която косвено да се прогнозира заболеваемостта в сферата на разстройства на психичните функции, психозите, неврозите и други заболявания с психогенен характер с оглед тяхното навременно откриване, отстраняване на патогенните фактори и провеждане на профилактични мероприятия. Най-важен принос, който може да се очаква от прилагането й, е оценяване на мероприятия, провеждани по линията на НОТ от гледна точка осигуряване на оптимална психическа работоспособност, респективно намаляване на умората с оглед повишаване производителността на труда.

Според нас даденото в това отношение не е най-доброто, но то е скромен принос, който ще даде възможност да се оценява психическото натоварване и умората и да се усъвършенствува, обогатява и прецизира от изследователите в тази област. В тази насока следва да се използват възможностите на корелационния, регресионния и многофакторния анализ, за да се определи относителният дял (кофициентът на влияние) на отделните психически функции, влизащи в ФПСП от текстилната промишленост, за целите на едно синтезирано психологическо оценяване на труда.

МЕДИКО-ПСИХОЛОГИЧНИ ПРОУЧВАНИЯ ПРИ БОЛНИ С ПАРАПЛЕГИЯ*

Е. ИВАНОВА, Д. МУМДЖИЕВА, Ж. КОЛЕВ

Процесът на рехабилитация, реадаптация и ресоциализация при паралгия не може да бъде успешно осъществен само чрез провежданите методи на соматичната медицина. Комплексните корекционно-психологични мерки за въздействие върху болния са от изключително важно значение за постигането на положителни лечебни резултати (1, 2). Трайната инвалидизация представлява за болния прорахирано психотравмено преживяване. Физическата непълноценост налага основно преустройство на щялостния динамичен стереотип. Тя води до различни по степен и форма психични промени. На основата на компенсаторния механизъм се формира адаптационната способност на паралегика при новите за него изисквания на външната и вътрешната среда (8, 9, 10).

Настъпващите количествени и качествени промени в психичната активност и в пренагласата на паралегика се обуславят от следните фактори: възрастта по време на заболяването, особеностите на преморбидната личност в нейната щялост, интелектуалното и културно ниво на болния, както и неговия предхождащ бит. Многообразието на тези фактори изиска дълбоко вникване в емоционално-волевите и характерови особености на преморбидната личност на пациента. Върху тази основа се насочват индивидуалните корекционно-психологически методи при неговата реадаптация и ресоциализация. (1, 4, 5).

Целта на нашите психологични проучвания беше да изследваме субективната преценка на паралегика за неговата собствена личност, актуални психотравмени преживявания, отношението му към другите (семейна, другарска и трудова среда), както и отношението му към болестното състояние и провежданото лечение в рехабилитационното заведение.

МЕТОДИКА

Използвахме наш собствен анкетен лист от 22 въпроса, съставен с помощта на психолог, като всеки въпрос съдържаше от 1 до 13 варианта на отговорите:

1. Първата група въпроси обхващаха проучване върху личностната сфера, засягаща главно емоционално-волевите особености, интересите, целенасочеността на болния и неговата адаптационна способност.
2. Втората група въпроси съдържаха отношението му към лечението, провеждано в условията на рехабилитационното заведение.
3. Освен анкетния лист, с помощта на психолог при отделни случаи приложихме и някои проективни методи, като: ТАТ, теста на Вар-

* Паралгия — нарушение на движението на крайниците вследствие на увреда на гръбначния стълб.

тет, въпросника за екстраверзност и интраверзност, както и психологичното интервю (6, 7).

Изследвани бяха 70 болни (42 мъже и 28 жени) на възраст между 20 и 60 г., с преобладаваща възрастова група между 25 и 40 г. Проучванията бяха извършени с болни-паралепгици, намиращи се на клинично лечение в неврологичното отделение на ИКФР — Овча купел. Изследваните пенсионери бяха 57 души; служещи — 8, а работници — 5. По образование болните бяха: 15 с висше, 22 със средно и 33 с основно. Семейно положение: женени (омъжени) — 40 болни, неженени (неомъжени) — 26, разведени — 2, вдовци — 2. Болните проявиха интерес и с желание участвуваха в анкетата, което бе съществено условие за достоверността на работата и резултатите от проучването.

РЕЗУЛТАТИ, ОБСЪЖДАНЕ И ИЗВОДИ

Преценявайки субективно своето психично състояние след заболяването, 39 от изследваните болни се смятаха за много нещастни, 25 бяха много недоволни, а останалите б съобщаваха също за преобладаване на недоволство. Относно превалирация тип на настроение то, 35 от болните имаха подтиснато и безразлично настроение, а при 20 настроението бе хиподепресивно. Останалите 15 определяха настроението си, общо взето, като бодро. Това бяха главно болните, включени в трудова дейност.

Следователно пониженият психоенергетичен потенциал на болните — паралепгици, налага възстановяването му чрез действието на разнообразни, ефективни стимули от външната среда, които да тонизират психичната активност на болния и да осигурят най-адекватното му социално вграждане.

Изключително важен е фактът, че потенциалният стремеж на паралепгиците към активност е ясно изразен на основата на компенсаторното заместване на ограниченната или липсваща двигателна активност. Тази привична необходимост обаче е подтисната, и то главно от външни неблагоприятни фактори, произхождащи от семейната, трудовата и социалната среда. Показателен е фактът, че от проучените болни 31 споделяха като психотравматизираща ситуация липсата на работа, 23 души — необходимостта от развлечения и 16 — нуждата от другарска среда. Безспорно комплексът за физическа нецълноценност създава основна пречка за осъществяване на мълниеносните междуличностови контакти: напр. 36 души от изследваните твърдят, че изпитват смущение пред непознати хора, 29 — подтиснатост и 18 — срам. Тези резултати показват явната дисоциация между желанията на болните, от една страна, да осъществяват по-тесни социални връзки и повишените задръжни механизми, от друга, препятствуващи тяхното осъществяване.

Следователно чосочените данни говорят за сериозни недостатъци в организацията на реабилитационните трижи за въздействие върху болния, тъй като на първо място липсват или са снижени възможностите за самостоятелна трудова активност и на второ място — ограничени са постоянните социални връзки с хората, тази налагаша се биологична необходимост за човека.

Една от важните корекционно-психологични задачи при рехабилитацията на паралетиците е да се стимулира връзката между взетото решение и действеното му изпълнение. Това обстоятелство налага коригирането на грубите трешки, допуснати от семейството и в отношенията на близките към паралегика. Така например повечето от изследваните, а именно 55 души изказаха желание да бъдат често посещавани от приятели и само 15 – да останат сами в къщи. Поради недостатъчно разбиране, дезинтересираност, а понякога и студенина от страна на някои членове на семейството, тази необходимост за болния се пренебрегва и той е поставен в обстановка на трайна социална изолация. Този отрицателно въздействуващ фактор от своя страна вторично задълбочава преживяванията за непълноценост.

Що се отнася до въпросите за брака – 28 болни въобще не са отговорили, а другите съобщават за нездадоволителност от наличния брак (9 души), влошаване на отношенията (8 души), предпочтане да не бъдат семейни (23 души), а една болна решително предпочита „да има децата си, но без техния баща“. Само един болен съобщава за настъпила положителна промяна в брака след заболяването.

Тук трябва да се подчертая, че двете крайности на въздействие от страна на семейството са много вредни, а именно: студеното, недостатъчно загрижено отношение на близките, както и свръхпротективното поведение към него. Първото формира психични особености като: недоверие, враждебност към околните, егоистично отношение и стремеж към изолация. Свръхпротекцията от своя страна създава негативно отношение и стремеж към изолация от близките, като сформира черти на себенеуввереност, плахост и ограничени възможности за самоизява, които психични особености още повече задълбочават комплекса за малоценост.

Следователно дейността на психолога при контактите му с паралетиците и техните семейства има изключително важна роля за набелязване на подход и въздействие от страна на близките. Неговата задача е, наред с проучване индивидуалните особености на пре-морбидната личност на пострадалите, чертите на темперамента и характера му, актуалните психотравмени преживявания и целенасочеността на интересите му по време на заболяването, да проучи и вникне обстойно в отношенията на другите членове на семейството към болния.

Освен включването на болния в съответна за възможностите му трудова дейност, необходимо е неговата психична активност да бъде насочена и заангажирана от занимания, създаващи му положителна емоционална нагласа, т. е. да участвува в някакво любимо занимание, хоби, което ще има най-благоприятно въздействие върху него. Лекарят, заедно с психолога и трудотерапевта трябва да насочат болния към такъв вид хоби, което да отговаря на интелектуалното ниво, склонностите, интересите и физическите възможности на болния. От нашите проучвания е видно, че съществуват сериозни пропуски относно самостоятелната дейност на паралетиците в свободното им време. Така например 27 души съобщават, че нямат никакво хоби, а други 8 определят хазарта като любимо занимание. Безспорно, както вече изтъкнахме, вътрешната нужда от участие в някаква дейност се обуславя както от темпераментовите особености, така и от интелек-

туалните възможности, от широтата на интересите, от склонностите на болните. Повишената психична активност обаче е също така важен прогностичен показател за подобрене в психичното и физическото състояние на параплегика. Поради това именно целият рехабилитационен екип трябва да насочва тези болни, които поради психична подтиснатост или поради недостатъчна находчивост не са в състояние сами да изберат своето хоби. Не случайно данните от проучването показват, че параплегиците, които са показали най-добра адаптационна способност, са се включили в разнообразни любими занимания, които по тяхно твърдение запълват не само голяма част от времето им, но създават и приятно настроение.

Следователно съответното хоби трябва да бъде подбрано от психолога съобразно коригирання му ефект върху отделни психични сфери като: внимание, памет, разсъдъчна способност, сръчност и други, които могат да бъдат при отделни болни в една или друга степен нарушени. Разбира се, важно е постигането на отреагиращо въздействие на вътрешния емоционален заряд на болния под формата на външна изява.

Особен интерес представлява отношението на параплегика към цялостната атмосфера на рехабилитационното заведение, тъй като психичната нагласа на болния е важен фактор за ефективността на провежданото лечение. Заслужава особено внимание изказването на 42 души от болните за необходимостта да бъде ограничена до минимум болничната атмосфера. Тази естествена психична нужда е обусловлена от обстоятелството, че параплегикът живее в обстановка на изолация от околната среда. Поради ограничната си двигателна активност той изпитва необходимост да жапсулира психотравменините преживявания, свързани с острая период на заболяването му, протекли в болнична атмосфера. Така например 28 души приемат болничната обстановка по принуждение. Това бяха болни, които по нашите изследвания са се очертали преморбидно като хиперактивни личности, а по тестовите изследвания се характеризираха с черти на екстраверзия тип. Половината от тях работеха, т. е. живееха активно в условията на здрава социална среда и бяха осъществили максимална адаптационна способност в жизнения си стереотип. Тези параплегици изпитват нежелание да се преподуцират отрицателни за тях преживявания, които те вече бяха успели да изтласкат, да коригират в съзнанието си. Такова преживяване е например престоят им в лечебно заведение по време на началния стадий на заболяването. Не случайно 48 души споделят желанието си да бъдат в средата на здрави хора и само 22 предпочитат да бъдат сред страдащи с подобно заболяване. Във втората група влизаха тези параплегици, които споделяха тежки психотравмени преживявания, произлизщи от семейната среда. Половината от тях се очертахаха като интраверзни типове, които поради дълбоката степен на подтиснатост и на затруднената контактност предпочитаха да бъдат отделени от здравите, т. е. да бъдат в средата на „себеподобните“. Този отговор на пациентите е важен показател за психичното състояние на параплегика, тъй като с настъпването на общото подобрене в цялостното му състояние и с изграждането на правилна адаптационна нагласа параплегикът все повече желае да бъде в средата на здрави хора, т. е. той е преодолял в различна степен

чувството на срам, смущение, подтиснатост и раздразнителност при контактите си със здравите хора.

Следователно едно от основните изисквания към рехабилитационните заведения е да се създаде в тях такъв вид на обстановка и на цялостния режим, които да са най-близки до здравата жизнена среда.

От психологична гледна точка обясним е фактът, че 56 души от изследваните споделят психическата си бодрост след лечение в рехабилитационно заведение. Този положителен ефект трябва да се търси както в благоприятното въздействие на физикалните методи върху соматичното състояние, така също и в психичното влияние на смяната на обстановката, а именно: доброто отношение и обносък на лечебния персонал, неговата затриженост за състоянието и личните проблеми на болния, както и на възможността за създаване на по-широки социални контактни, от каквато възможност са лишени голям брой от болните, живеещи в трайната изолация на семейството всред ограничен брой близки хора.

Всички проучени параплегици дават препоръка да се създадат възможности за периодично лечение в подходящи заведения, свързани и с периодична смяна и откъсване от ежедневната обстановка.

Налага се изводът че е необходимо да се създадат такива заведения, най-често и най-добре със санаториален облик, които биха могли да поемат задачата на една етапна санаторно-курортна рехабилитация на параплегиците, в обстановка, влияеща благоприятно върху болните и с възможности за провеждане на редица рехабилитационни грижи за физическо и психическо укрепване на пострадалите.

Тук следва да се изтъкне изключително важната роля на психолога, а също така и на целия рехабилитационен екип относно организацията на цялостния режим в лечебното заведение и индивидуалния психологичен подход към всеки отделен болен. Необходимо е с всички психологични методи и средства да бъде отстранена хипохондричната самовгълбеност на болния, както и склонността на някои болни, особено такива с хистерични особености на характера, да се поддават на индуциране или ятрогения.

Дейността на лекаря, психолога, социолога и на целия медицински персонал е наложително да бъде координирана, за да се разчита на успех в комплексното лечение. Не трябва да се забравя, че психичните въздействия върху болния през различните етапи на възстановяването му имат своя специфичност, която произлиза от своеобразните особености на заболяването и хода на възстановяването му. Първостепенна задача на всички членове на екипа е да се вгради параплегикът максимално пълноценно в съответна за него трудова дейност, като се стимулира психичната му и физическа активност към полезните ценности на живота. Това обстоятелство налага целенасочено провеждане на психологична дейност в нашите лечебни заведения и по-разгъната психологична просвета всред работещия в тях медицински персонал.

Проблемът за психологичната рехабилитация на параплегиците е актуален и неговото практическо решение е неотложно. Крайно

навременно е включването на специалисти — медицински психологи, в дейността на нашите рехабилитационни заведения, за да бъдат проучени и научно обосновани сложните проблеми, свързани с психофизичното повлияване върху личността на паралептиците с временна или трайна инвалидизация.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамович Г. Б., Р. Лехман — Психологическая помощь детям с церебральными параличами, Л., 1962.
2. Банщикова В. М., В. С., Гуськов И. Ф. — Медицинская психология, Медицина, М., 1967.
3. Зейгарник Б. В., С. Я. Рубинштейн — Вопросы экспериментальной патопсихологии, Москва, 1964.
4. Мумджиева Д. — Социальное дело, 1973, 7, 22—24.
5. Мумджиева Д. — Бюллетин на НИИП, VIII, 1964, 4, 342—346.
6. Масищев В. Н. — Значение психологии для медицины — Вопросы психологии, Медгиз, М., 1965, 5.
7. Eysenck H. J. — Conditioning and personality, Brit. J. Psychol., 1962, 53, 299—305.
8. Manuel, J. et al. — Rev. orthop. Traum., 1967, 12, I, 45—61.
9. Mueller A. D. — Arch. Phys. med., 43, 1962, 4.
10. Maury M. — Readaptation, 1955, 24.

MEDICO-PSYCHOLOGICAL STUDY OF PARAPLEGIC PATIENTS

E. Ivanova, D. Moumdjieva, Zh. Kolev

A medico-psychological study of 70 paraplegic patients at the age of 20—60 was carried out. A 22-items questionnaire together with some projective procedures were applied in order to investigate the personality traits of the patients, their urgent needs and attitude towards the disease, as well as the assessment of their own psychic condition in the rehabilitation establishment surroundings. The majority of the investigated shared low spirits and a dysthymic feeling. First of all they pointed out at the lack of entertainments, friends and appropriate work as main traumatic situation. The limited possibility for social communications was also accentuated as a secondary factor deteriorating the condition of paraplegic patients.

The data obtained by the questionnaire reveal the need of systematic and organized psychological work with paraplegic patients both during rehabilitation in hospital environment and out of it.

ЗА ГЕНЕЗИСА НА „МАГИЧЕСКОТО“ ЧИСЛО СЕДЕМ ПЛЮС ИЛИ МИНУС ДВЕ“ В ОБЕМА НА КРАТКОТРАЙНАТА ПАМЕТ

ЦВ. АСЕНОВ

При изследване обема на краткотрайната памет на деца от предучилищна възраст се установиха данни (3), които послужиха като повод за проучване на някои аспекти от генезиса на „магическото“ число седем плюс или минус две“, разкрито от Дж. А. Милър (1).

Дж. Милър установява, че при еднократно експониране човек може да запомни и незабавно да възпроизведе седем случајно взети думи или седем букви, или седем числа и т. н., с отклонение в едната или другата страна по две единици (седем плюс или минус две).

Посочвайки често срещащи се седмийци (7 тона на музикалната скъла, 7 основни цвята, 7 дни на седмицата, 7 морета, 7 възрасти на человека, 7 дъщери на Атланта, 7 чудеса на света, сейзмичната оценъчна скъла и мн. др.) и главно 7 възможни обекта в обема на човешката краткотрайна памет Милър отбелязва, че тук се крие някаква закономерност, като образно нарича числото седем „магическо“ (1).

В своята публикация Дж. Милър се позовава на опита на други автори, доказващи правдоподобността на тезата му за обема на краткотрайната памет. Полак например давал на изследваните лица задачи да опознават тонове (от музикалната гама), като към всеки тон трябвало да поставят съответно число. Тоновете се различавали по честота и се избирали в диапазон от 100 до 8000 херца през равни логаритмични интервали. След като прозвучи определен тон, изследваното лице трябвало да го назове с числото, което му съответства. В случаите, когато се използвали само 2 или 3 тона, изследваните никога не допускали грешки. При 4 различни тона грешките били съвсем малко, а при 5 и повече тона грешките се забелязвали по-често. При 14 тона изследваните лица правели много грешки.

След обработката на данните Полак идва до извода, че не бива да се подават повече от 6 тона, ако искаме изследваното лице да не допусне грешки.

Както отбелязва Полак, вероятно мнозина ще останат удивени, като узнаят, че това число е толкова малко — само 6. Известно е, че музикално надарени хора са способни да различават по абсолютна величина от 50 до 60 тона. Ала от изследването личи, че обикновените хора са способни да различават по 5 или 6 тона, а след това започват да правят грешки.

Милър посочва данни от изследвания на Хейз, който правил опити с три вида материал: двоични числа, десетични числа и думи. Списъкът от символи се прочитал на глас със скорост един символ на секунда. При двоичните символи обемът на краткотрайната памет е равен на 9 единици, а при еднострничните думи се снижава на 5 единици.

Изводът на Милър е, че обемът на краткотрайната памет у человека е девет двоични цифри, около седем десетични цифри, седем букви, пет еднострнични думи. Количество информация в тези символи обаче е различно — в девет двоични цифри количеството информация е равно на

9 бита, в осем десетични цифри — на 25 бита, в седем букви — на 33 бита и в пет едносрични думи — около 50 бита.

Краткотрайната памет се обуславя от количеството символи (7 ± 2) и не се обуславя от количеството информация, съдържащо се в отделните символи. С това положение Милър свързва проблема за кодиране на информацията. Важно е запомняният материал да се кодира с малко символи, които съдържат много информация. Тази постановка има основно значение при обучението и се нуждае от специално разглеждане, но понеже не е пряко свързана с темата на статията, тук не ѝ се отделя място.

В опити за възпроизвеждане на символи, зад които се крие осмислено съдържание — имена на предмети — при еднократно експониране и незабавно възпроизвеждане в два варианта (без поставена цел да се запомнят и с поставена цел да се запомнят) се установиха показаните в табл. 1 данни.

Същите данни могат да се изразят графично по следния начин:

Тези данни показват обема на краткотрайната памет на деца от 4, 5 и 6-годишна възраст, във връзка със символи с осмислено съдържание — имена на предмети: шапка, брадва, чайник, кофа, ключ, бъчва, ножица, шише, вилица (възприети слухово и зрително едновременно). Те категорично не съвпадат с данните в публикацията на Дж. Милър за границите на краткотрайната памет (1). Това ни подтиква към изследване обема на краткотрайната памет

Рис. 1. Средно възпроизведени символи от 4, 5 и 6-годишни деца
— без поставена цел да запомнят,
— с цел да запомнят

в публикацията на Дж. Милър за границите на краткотрайната памет (1). Това ни подтиква към изследване обема на краткотрайната памет на петгодишни деца относно групировки и последователности от едносрични и двусрични думи: предлози, местоимения, съществителни, прилагателни и комбинации от тях (4).

За по-прегледно и по кратко резултатите могат да се изразят по следния начин — рис. 2.

От графичното изразяване на резултатите от експеримента се вижда, че у петгодишните деца средният обем на краткотрайната памет относно едносрични и двусрични думи, е посочено на табл. 2.

Тези данни за обема на краткотрайната памет у петгодишни деца също не съответстват на данните, които дава Дж. Милър.

Последва експеримент с шестгодишен децата, с експониране на символи, обозначаващи: а) числа — 1, 2, 3, 9, 15, 6, 12, 27, 8 и съществителни имена от различен клас; б) названия на хора — мама, чичо, леля, баба, татко, дядо, вуйчо; в) названия на животни — кон, лъв, коза, магаре, зайче, крава, слон, мечка, лисица; г) названия на птици — кокошка, врана, орел, петел, славей, врабче, сврака, патенце; д) названия, обозна-

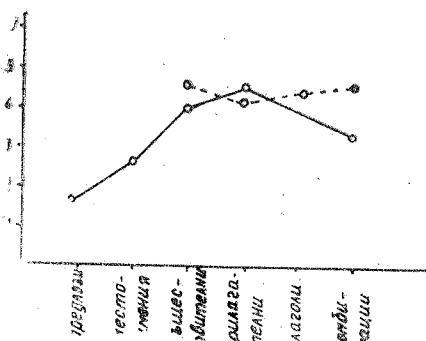

Рис. 2. Количество символи (обем)
— едносрични, — — двусрични

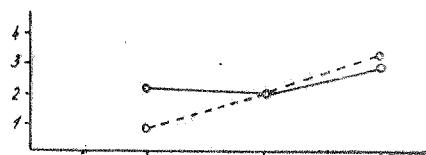

Рис. 1. Средно възпроизведени символи от 4, 5 и 6-годишни деца
— без поставена цел да запомнят,
— с цел да запомнят

чаващи различни обекти — дете, самолет, круша, телевизор, ракета, бомба, камион, молив, барабан, светулка. Данните са отразени в табл. 3.

Приблизително подобни данни са получени и от Л. В. Занков и Д. М. Мояниц (2). Те установяват, че 6—7-годишни деца запомнят средно 7 предмета или техни образи от 10—15, след еднократното им експониране.

Таблица 1

№ на детето	Възпроизведени символи					
	без поставена цел за запомняне			с поставена цел за запомняне		
	4-годиши	5-годиши	6-годиши	4-годиши	5-годиши	6-годиши
1	2	2	4	3	2	2
2	2	1	5	2	2	4
3	—	1	2	2	2	3
4	—	3	2	5	—	4
5	—	2	3	—	2	2
6	1	4	4	2	3	3
Средно	0,83	2,16	3,33	2,33	2,16	3,16

рактеризира краткотрайната памет на 3, 4 и 5-годишните деца.

Характеристиката на Дж. Милър („магическото“ число 7 ± 2) започва да се проявява у человека от шестгодишна възраст.

Посочените установени данни показват също така, че обемът на краткотрайната памет в една и съща възраст спрямо различни структури от осмислени символи е различен и с различно приближение до числото седем плюс или минус две.

Друга важна особеност е, че обратно на очакванията, при символи с по-малко количество информация (едносрочни прилагателни и местоимения) обемът на паметта е по-малък и с по-голямо количество информация (двуесрочни съществителни, прилагателни, глаголи) обемът на паметта е по-голям. Това положение потвърждава хипотезата на Милър, че обемът на краткотрайната памет зависи от количеството на символите и не зависи от количеството на информация, съдържаща се в тях.

Очевидно е, че направените изводи се основават на изследващето на обема на краткотрайната памет, като за мярка се използват символи или единици запомнян материал. Възможно е да се използва и друга мярка — двоични единици или битове на информацията в запомняните символи. При втория случай обаче се изпречват големи трудности поради недостатъчната разработка на някои въпроси от теорията на информацията, както и поради това, че се налагат сложни математико-статистически и математико-лингвистически изчисления.

Понякога се поставя въпросът: защо са необходими тези изследвания на краткотрайната памет у децата, и то от предучилищна възраст? Нали идеята за краткотрайната памет се наложи определено първоначално във връзка с дейността на оператора при сложните системи на управление. Нали това с идея на инженерната психология? Какви са основанията тя да прониква в детската и педагогическата психология?

Следователно при 6 и при 6—7-годишните деца се наблюдават не само случаи, но и категорични данни, потвърждаващи данните и изводите на Дж. Милър.

По такъв начин частично се потвърждава хипотезата, че обемът на краткотрайната памет на человека не е единакъв при различните възрастови периоди и не съответствува винаги на установеното число седем плюс или минус две. Този обем не характеризира краткотрайната памет на 3, 4 и 5-годишните деца.

Характеристиката на Дж. Милър („магическото“ число 7 ± 2) започва да се проявява у человека от шестгодишна възраст.

Това са важни въпроси, изискващи обширно изложение, за каквото тук не е място, но не е излишно да им се отговори и по-нâкратко, с рисък да се изпадне в известна доза на схематизъм и непълнота.

Преди всичко краткотрайната памет може да се разглежда като относително най-простия, най-елементарния мнемоничен процес или още мнемонична единица. Както за биологията е важно да се изучи клетката, за химията и физиката — атома, за политическата икономия — стоката, така в психологията на паметта е важно да се изучи краткотрайната памет. Това ще улесни по-нататък изследването на дълготрайната, постоянната, оперативната и другите видове памет. Тези въпроси са от изключителна важност за теорията. Но те са важни и за практиката, и то не само в дейността на оператора при сложните динамични системи, но и в педагогическата област.

Тук могат да се посочат като важни положенията, свързани с определяне обема на знанията (на учебното съдържание), които следва да се дозират не само с оглед възможностите и на краткотрайната памет на децата от всяка възраст, но и с оглед на индивидуалните възможности на всяко дете. Не по-малко важни са положенията, свързани с така нареченото кодиране (структурриране, организиране) и прекодиране на знанията за измерване количеството информация, съдържаща се в съответни знания и т. н.

Таблица 3

Група	Брой на символите	Възпроизведени символи		
		най-малко	най-много	средно от 5 случаи
а	9	6	8	7
б	7	5	7	6
в	9	4	7	5,8
г	8	4	6	4,8
д	10	4	7	5,6
Средно 8,6		4,6	7	5,84

тях, може да доведе в бъдеще до нова система за подреждане на учебното съдържание с оглед закономерностите, установени от теория на информацията, символната логика, мнемотехниката, и то така, че с много малко символи (средства), за малко време, малко усилия и напрежение да се усвоява не само сега предвиденият програмен материал, но и с далеч по-богата информативност.

За илюстрация на тази мисъл може да се посочи следният пример. През средните векове са били недостъпни за децата, а даже и за възрастните аритметичните действия събиране, изваждане и особено деление и умножение, понеже тогава е съществувала трудна система от символи — били са използвани и са смятало с римските цифри. Опитайте по правилата на писменото събиране да решите например задачата

Таблица 2

Части на речта	Обем на краткотрайната памет	
	едно-срични думи	дву-срични думи
Предлози	1,75	—
Лични местоимения	2,82	—
Съществителни	4,1	4,79
Прилагателни	4,7	4,15
Глаголи	—	4,52
Комбинации	3,55	4,54
Средно	3,38	4,50

XVI⁺ или задачата XXIV: III. Едва ли ще се справите без специална подготовка и дълга изчислителна работа.

Въвеждането на арабските цифри — нова система на кодиране — прави наистина революция: математическите действия стават леснодостъпни даже за децата в детската градина (например събиране и изваждане в кръга на 10).

Според някои учени цялата работа се състои в емкостта на символите. И кой знае дали в бъдеще няма да станат достъпни за учениците от началното училище съвременните операции на диференциално и интегрално изчисление, както са им станали достъпни, благодарение използването на по-емки понятия и операции, действията умножение и деление.

Ясно е накъде са отправени погледите при изследванията на краткотрайната памет и нейните характеристики. Зад преките цели и задачи, които се решават в непосредствената педагогическа дейност, следва да се виждат и по-далечни хоризонти, перспективи, към които да се отправят хипотетични дирекции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Милър Дж. А. — Магическое число — семь плюс минус два... В сб. статьей „Инженерная психология“, под ред. Д. Ю. Панова и В. П. Зинченко, Москва, 1964.
2. Занков Л. В. и Д. М. Мояниц — Запоминание и воспроизведение предметов у слышащих и глухонемых дошкольников, сб. „Вопросы психологии глухонемых и умственно отсталых детей“, Москва, 1940.
3. Асенов Цв. — Съхраняване на информацията при краткотрайната памет на децата от предучилищна възраст, сп. Предучилищно възпитание, № 3, 1970.
4. Асенов Цв. — Изследване обема на краткотрайната памет у нетгодишини деца, относно частите на речта на родния език. Съобщение, направено на Третата национална научна конференция на учителските институти през май 1971 г. в гр. София. Представено за оценат.

ON THE GENESIS OF THE „MAGIC NUMBER SEVEN PLUS MINUS TWO“ IN SHORT TERM MEMORY SPAN

Ts. Asenov

The American psychologist G. A. Miller reveals that short term memory span of man is limited by the number 7 ± 2 (words, letters, syllables etc.). To the same conclusion came other authors, too, such as Pollac and Haze. They do not investigate the genesis of the so called „magic number 7 ± 2 “ Miller is speaking of.

In experiments with pre-school age children recall of symbols with meaningful content some result were obtained whose evidence is categorically conflicting with G. A. Miller's data. It was experimentally established that short term memory span of man is not the same for the different age periods and do not always corresponds to the formerly ascertained number 7 ± 2 .

It was revealed that G. Miller's characteristics („the magic number 7 ± 2 “) first becomes apparent from the age of six on. Moreover, there are some reasons which allow to support that short term memory span at one and the same age but for differently structured equal number of symbols is different and at a different distance from the number 7 ± 2 .

The conclusions are based on short term memory span investigations in which symbols or units of memorized material were used.

ЗА ПСИХОЛОГИЧЕСКИЯ ПОДБОР И ВЪЗПИТАНИЕ НА ОРГАНИЗАТОРИТЕ

Е. А. МИЛЕРЯН — доктор на психологическите науки, Киев

През последните години се води много плодотворна дискусия по проблемите на управлението, и то преди всичко в кибернетически, социологически и икономически аспект. Заедно с това, научното решение на въпроса за ефективното взаимодействие между човека и управляваната от него система изисква преди всичко психологически подход, т. е. тук става въпрос за един от видовете професионална дейност на человека, а именно управленическия труд, който наред с другите видове професии се изучава от специална наука — психология на труда.

В. Терещенко, Е. Е. Вендаров и други автори справедливо поставят въпроса за необходимостта от психологически подбор и системна подготовка, насочена към повишаване квалификацията на организаторите на производството. Остава неясен обаче въпросът по какъв начин и по какви критерии следва да се подбират такъв род специалисти и защо, собствено следва те да се учат. Намекът, че такава работа се провежда в САЩ и другите капиталистически страни в това отношение не ни устройва. Имащите опит в разработката на методи за психологически професионален подбор отчетливо свидетелствуват за това, че обективните критерии за подбор на специалисти за подобен профил могат да се проявят на основата на изучаването на тези потребности, които поставят пред человека конкретната система на управление на производството. Качествените различия между капиталистическата и социалистическата система изключват възможността за безkritично пренасяне методите на подбора от капиталистическите страни в нашата действителност. Може с увереност да се каже, че назначаващето на директорски пост в наше предприятие дори и на най-талантливия управляващ аналогична американска фирма неизбежно ще завърши с плачевен резултат поради това, че той със своите качества няма да съответствува на изискванията и условията на социалистическото производство. Това се обяснява с обстоятелството, че главният критерий, по който се преценява квалификацията на менажера в капиталистическото общество, е рентабилността на управляваното от него предприятие, фирма, концерн и т. н. Колкото по-висока е печалбата, толкова по-добър е собственикът. За постигането на тази цел е позволено да се прилагат всякакви средства, в това число нарушаването на морални, етични, правни и всякакви други норми на обществените отношения. Очевидно не случайно се появяват факти, свидетелствуващи за това, че главатари на гангстерски банди в САЩ често се явяват в качеството на „талантливи“ организатори на капиталистическия бизнес.

Преуспявящите ръководители обикновено са извънредно жестоки, затворени, хладнокръвни, нетърпящи възражения, самоуверени експлоататори на своите подчинени. Те диктуват своята воля и изискват точно и беziпрекословено изпълнение на своите заповеди, без оглед на желанията, целите, потребностите и възможностите на изпъл-

жителите. Неизпълнението на разпорежданията им безжалостно се наказва, включително и с уволнение от работа. Така например високите темпове на конвейирите в автомобилните заводи на „Форд“, който са класически представители на капиталистическата организация на производство, дотолкова уморяват работниците, че те са принудени през време на кратките паузи, кито се правят след всеки два часа работа, да лежат и почиват с повдигнати нагоре ръце, за да съберат сили за продължаване на работата. Изнурителен, монотонен, нерадостен, макар и добре заплатен, трудът неизбежно поражда у работниците ненавист към своя „бос“, желание да отмъстят за безжалостната експлоатация и нечовешко отношение към тях. Работата в капиталистическото предприятие се усилива с това, че структурата на големите и малките колективи се изгражда с оглед функционирането само на вертикални връзки между висшестоящото ръководство и неговите подчинени. Всякакви форми на общуване между работниците се прекъсват, всеки отговаря за поръчаната му работа пред своя непосредствен началник, който на свой ред носи отговорност за действията на ръководената от него група изпълнители. Изключва се също така възможността за доброволно обединяване на работниците в съревноваващи се помежду си творчески колективи. Не се поощрява инициативата на работниците за рационализиране на производствения процес и облекчаване условията на труда. С тези неща са задължени да се занимават само специалистите. Управляващият не е свързан непосредствено с работническия колектив. Всички негови действия се опосредствуват от цяла иерархия подчинени на него лица, главната задача на които се заключава в безпрекословното, точно и своевременно изпълнение на всички разпореждания на висшестоящото ръководство.

В повечето високоразвити капиталистически страни подборът и подготовката на организаторите на производството се провеждат на основата на отчитането на този професионален профил, който се е наложил в процеса на многогодишното изучаване на дадена професия.

Инженерната психология и психологията на труда играят съществена роля в организацията на капиталистическото производство. Психологическа служба има във всички крупни предприятия в Англия, Америка, Италия, Франция, Япония и другите капиталистически страни.

Така например фирмата „Рено“ разполага с институт по психология, който се помещава в триетажно здание. Освен това във Франция има още 3 института по психология на труда. Съблюдавайки интересите на своите господари, психологите решават задачата за подбора на работниците и инженеро-техническия персонал, уреждат конфликтите между работниците и администрацията, разработват мероприятия за повишаване производителността и рационализацията на труда и отдиха. Психологите следят за настроението и поддържат нормален психологически климат в работническите колективи. Те изучават търсенето и организират рекламата. Представители на инженерната психология участват в създаването на новата техника. С особено голям авторитет се ползват представителите на тази наука в японските предприятия, производители на електронна апаратура, в които поради използването на психологически препоръки се обезпечава

ва производство на висококачествена продукция, а годишният прираст на производителността на труда достига 18%.

В нашето общество директорът на предприятието, началникът на цеха, инженерът, бригадирът и всякакъв друг ръководител, това е преди всичко по-старшият, по-опитният, притежаващ необходимите личностни качества, най-уважаваният другар, който най-често произхожда от работническата среда. „Сред директорите на най-крупните промишлени предприятия в страната повече от половината в миналото са били работници“¹.

Ръководителят непрекъснато се занимава с повишаване културата и усъвършенствуване условията и бита на своите подчинени, той се вслушва в техните мнения, всячески подкрепя творческата инициатива, новаторството, съревнованието, изобретателността на работниците. Той служи за пример на високоидейно, морално, принципиално, делово, дисциплинирано поведение както в работата си, така и в своя дом. Обладавайки забележителни организаторски способности, той трябва да се прояви като възпитател, доброжелателно, по другарски да се отнася към хората, да съдействува за изявя и развитие на техните професионално важни личностни качества. Организаторът на социалистическото производство се явява носител на най-хубавите качества на строителя на комунистическото общество, облечен с големи права и високо доверие. Владеейки майсторски съвременните методи на управление, той е длъжен да поддържа благоприятен психологически климат и да създава такива отношения и условия на работа в колектива, които биха направили труда на всеки негов член високо-производителен, творчески, радостен, здравословен и неуморителен. Накратко казано, тук става дума за овладяване на ленинския стил на ръководство.

Сравнявайки далеч искрените психологически характеристики за изискванията, предявявани към ръководителите на капиталистическо и социалистическото производство, не е трудно да се убедим в явната несъвместимост и противоречивост на тези професиограми.

Така, личностните качества, присъщи на нашите организатори, се явяват незадължителни, а понякога и нежелателни за личността на менажера и обратно.

Оттук може да се направи изводът, че при подбора на ръководни кадри в никакъв случай не трябва да се използват критериите и методиките, прилагани в капиталистическите страни. Заедно с това в доклада на др. Л. И. Брежнев пред XXIV конгрес на КПСС се казва: „Повишаване равнището на ръководство на всички страни на обществения живот, на организаторската и политическата работа сред масите е неразрывно свързано с усъвършенствуване на подбора, разпределението и възпитанието на кадрите“².

Ние следва да проведем изследвания в областа на психологията на труда, за да изясним в началото характера на изискванията, предявявани към човека от дадена трудова дейност, а след това да

¹ Доклад на Л. И. Брежнев на XXIV конгрес на КПСС, в. „Правда“, 31. III. 1971 г.

² В. „Правда“, 31. III. 1971 г.

пристъпим към разработката на методи за психологически подбор на най-пригодните лица за изпълнение на ръководни функции.

Трудът според способностите се явява един от основните принципи в организацията на нашето производство. Психологическият подбор на най-пригодните лица за дадена професия не само се явява най-важното средство за повишаване ефективността на производството, но заедно с това прави труда високопроизводителен, радостен, неизнурителен, носещ на човека морално удовлетворение. В тази връзка най-ценно се явява изучаването на опита в работата на бригадите за комунистически труд.

Не по-малко интересни примери ни дава селското стопанство. Наложи се да се запознаем с работата на един от членните колхози на Черкашине. Беседвайки с колхозниците, ние узнахме, че по-рано колхозът бил един от най-изоставящите в района. В него били сменини 12 председатели, никой от които не се отличавал с положителни качества. В резултат на това младежта напускала колхоза, а тези, които оставали, загубили всянакъв интерес към работата. Избирането на 13-ия ръководител рязко изменило положението. Отзовчив и внимателен към нуждите на хората, справедлив в своите изисквания, добре познаващ селското стопанство, извънредно трудолюбивият председател-агроном съумял да увлече към големи дела всички, които били способни за работа. Колхозът постепенно станал един от членните, а способни за работа.

Приведените факти говорят за наличието на естествена селекция, която е икономически неизгодна и действува в отделни случаи. Едновременно с това, планомерното и системно използване на методите на психологически подбор, комплектуването и системното преосвидетелствуване на управленическите кадри, както и на специалистите, изпълняващи особено отговорни функции в управлението на съвременната техника, откриват извънредно привлекателни перспективи за рационалното използване на трудовите ресурси и за по-нататъшното развитие на нашето целокупно общество.

Съветската психологическа наука засега още не разполага с методи за подбор на управленически персонал, обаче у нас вече е наструпан положителен опит в разработките и практическото използване на методи за подбора на специалисти, управляващи особено отговорни технически системи. Изследването на тези проблеми започва у нас още в 30-те години по инициатива на В. И. Ленин и при непосредственото участие на Н. К. Крупская. През тези години беше създадена широко разгърната мрежа от институти и практически лаборатории, занимаващи се с психологическото изучаване на най-различни професии, съставяне на психограми, разработка и практическо използване на конкретни методики за психо-физиологичен подбор на железопътни машинисти, ватмани, шофьори, трактористи, тъкачи, леари, ковачи, стоманолеяри, апаратчици, диспечери и военни специалисти.

Следва да отбележим, че тази дейност се провеждаше на необходимото теоретическо ниво и даваше висок ефект. За съжаление, във втората половина на четиридесетте години дейността на всички тези учреждения беше ограничена и психологическият подбор прекратен.

В следвоените години бурният научно-технически прогрес във всички области на промишленото производство, строителството, транспорта, енергетиката и военната техника изтъкна на преден план проб-

лема за психологически подбор на най-способните за овладяването на дадена професия хора. Затова психологите в Москва, Ленинград, Киев, Тбилиси и други градове на СССР започнаха да изучават професионалните способности и изисквания, предявявани към труда в условията на техническия прогрес.

Така, в института по психология на УССР върху основата на изучаване труда на пилоти, шофьори, а също и на оператори, управляващи производствените процеси, бяха създадени, изprobвани и внедрени комплексни високоефективни апаратурни методики, предназначени за психологически подбор на тези специалисти.

Многогодишната практика от прилагането на тези методики в авиацията показва, че психологическият подбор дава значителна икономия на средства, предназначени за обучение, повишаване качеството на професионалната подготовка, значително снижава произшествията, авариите и катастрофите. Така, по отчетите на американските учени от всеки добре подбран специалист се икономисват повече от 150 хиляди долара.

В процеса на изучаване проблемите на професионалния подбор на съветските психологи се удава да установят система от теоретически принципи, на основата на които може да се създават високоефективни методи за диагностика на професионалните способности за всяка техническа професия. Има основание да се предполага, че в тези изследвания е заложен фундаментът на психологическата теория, която позволява пълно да се приближим към разработката на методите за психологически подбор на ръководители за големи и малки колективи.

Очевидно психологическият подбор не решава напълно всички проблеми в подготовката на ръководителите на нашето производство, тъй като важна роля в това отношение принадлежи и на възприетата система на професионална подготовка.

Така, по сведения на известния американски промишленник и обществен деец Едвард Ломб в САЩ обучението на управляващите предприятията се води в специални учебни заведения, където се подготвят отговорни и квалифицирани кадри, „лица, умеещи да вземат решение“. Тези специалисти овладяват изкуството на управлението и функциите на администратора. Те се учат да използват съвременните технически средства с цел максимално повишаване производствената ефективност. Такива задачи в общи черти решават учебните заведения в тези и в други капиталистически страни.

За нашата социалистическа действителност тази програма, макар и да съдържа редица важни моменти, е нездадоволителна поради това, че решаващо условие за пълноценната подготовка на нашите управлявачки кадри на равницето на непрекъснато растящите изисквания на научно-техническия прогрес се явява възпитанието на всички личностни качества, които трябва да притежава всеки висококвалифициран, всестранно развит съветски специалист. Точно тук възниква главната трудност за такава подготовка.

Психологическите изследвания показват, че овладяването на професионалните знания, умения и навици е сравнително по-проста работа, отколкото възпитанието на всестранно развита личност, способна, на равницето на съвременните изисквания, да осъществи ръководството на малки или големи колективи. Очевидно е, че формирането на такава личност трябва да започне още от ученическата ска-

мейка, да продължи във ВУЗ и непрекъснато да се усъвършенствува в процеса на трудовата дейност. Формирането на всестранно развития човек, както каза др. Л. И. Брежнев, в доклада си на ХХIV конгрес на КПСС, се явява една от главните задачи на нашата партия и народ. „Великото дело — строителството на комунизма, отбелязва той, е невъзможно да се движи напред без всестранното развитие на човека. Без високо равнище на културата, образоването, обществената съзнателност, вътрешната зрелост на хората комунизмът е невъзможен, както е невъзможен той и без съответната материално-техническа база.“¹

За решаването на този кардинален проблем следва преди всичко да се създаде такава система на подготовка на кадри, която би сляла в единен поток процеса на техния подбор, обучение и възпитание. В тази връзка естествено възниква необходимостта от повишаване равнището на психологическата подготовка на нашите инженерно-технически работници. За съжаление студентите от техническите вузове в нашата страна не получават такава подготовка. Недостатъчно внимание се отделя също и на въпросите на психологията на труда при повишаване квалификацията на ръководните кадри. Първите крачки сега се правят в Украйна, където със заповед на министъра на висшето образование във всички технически вузове на републиката се провежда курс по ергономия, на който се разчита да въоръжи нашиите млади специалисти със знания, умения и навици в областта на психологията на труда, техническото творчество, инженерната психология, необходими за овладяването на съвременните методи на научна организация и управление на социалистическото производство. По-край това у студентите трябва да се формират такива способности и личностни качества, които биха им позволили квалифицирано да анализират състоянието на управляваната от тях система от технически комплекс и своевременно да намират оптимални решения върху основата на отчитане възможностите на техниката, която имат на своя разпореждане, а също и знанията, индивидуалните особености, потребности, интереси и други психологически качества на подчинените им.

Следва да се отбележи, че още на първите етапи от осъществяването на такава подготовка на студентите се появяват трудности, свързани с липса на учебници и преподавателски кадри, несъвършенство в програмите и методите на обучение, инертност и мисленето у някои представители на администрацията на техническите вузове, които считат психологическата подготовка на студентите за ненужен замисъл и т. н.

Необходима предпоставка за отстраняване на всички тези времени трудности се явява разгръщането на теоретически и експериментални изследвания по психология на труда на човека в условията на научно-техническия прогрес.

По-нататъшният прогрес в научното решаване на проблема за пълноценната професионална подготовка както на управленически, гаражни и на изпълнителски кадри изисква обединяване усилията на психологи, педагоги, социолози, литератори, физиолози, хигиенисти, а също и представители на всички други науки, отговорни за трудовото възпитание и пълноценната професионална подготовка на младите строители на комунизма.

¹ Доклад на др. Л. И. Брежнев на ХХIV конгрес на КПСС, в. Президиум, 31. III. 1971 г.

СОДЕРЖАНИЕ

1. Ф. ГЕНОВ — Перестройка идеологического фронта и психология	65
2. А. ПЕТКОВ — Оценочно-мотивационное отношение личности к общественной среде и к своей деятельности	77
3. И. СЛАНИКОВ — Психологические основы религиозного мышления	87
4. Н. ПОПОВ, Л. ЙОРГОВА — Изменения в психической усталости сортировщиц после физических упражнений	97
5. А. БОБЕВ — О психологической оценке труда в текстильной промышленности	106
6. Е. ИВАНОВА, Д. МУМДЖИЕВА, Ж. КОЛЕВ — Медико-психологические исследования больных с паралигесией	112
7. Ц. АСЕНОВ — Относительно генезиса „магического“ числа семь плюс минус два“ в объеме кратковременной памяти	118
8. Е. А. МИЛERYАН — О психологическом подборе и воспитании организаторов .	123

CONTENTS

1. F. GENOV — Reorientation of the ideological front and psychology	65
2. A. PETKOV — Valuation-motivational attitude of personality for social environment and for its own activity	77
3. I. SLANIKOV — Psychological bases of religious thinking	87
4. N. POPOV, L. YORGOVA — Changes in psychological fatigue in women working as sorters after physical exercises	97
5. A. BOBEV — Concerning the psychological evaluation of the work in textile industry	106
6. E. IVANOVA, D. MOUMGJIEVA, TZ. KOLEV — Medico-psychological investigations of paraplegic patients	112
7. TS. ASSENOV — On the genesis of the „magic“ number seven plus minus two in short-term memory span	118
8. E. A. MILERYAN — Concerning the psychological selection and education of organizers	123